36. Országos Tudományos Diákköri Konferencia
Had- és Rendészettudományi Szekció
Budapest, 2023. április 18-20.
Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar

Ung vármegye és a téli kárpáti csata. A vármegye kapcsolata a 2. és 3. osztrák-magyar hadsereggel

Jelige: *Odin*

Pályamunka lezárásának időpontja: 2022.05.

2023.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....3

I.FEJEZET: A NAGY HÁBORÚRÓL. 6

1.1. A Nagy Háború 1914 végéig és annak főbb jellemzői.....6

1.2. „Vármegye a világvégén”: Ung vármegye 9

II.FEJEZET: UNG VÁRMEGYE KAPCSOLATA A 2. ÉS 3. OSZTRÁK-MAGYAR HADSEREGGEL 13

2.1. Helyzetjelentés Ung vármegyéről 1914 ősze és 1915 tavasza között 14

2.2. A 2. és 3. osztrák-magyar hadsereg tevékenysége 1914-1915 között.....17

2.2.1. Hadműveleti területté válás és a katonai igazgatás bevezetés.....18

2.2.2. Fokozott ellenőrzés: menekültügy, kolera, kémügy, mozgáskorlátozás, a csendőrség szerepének átértékelődése. 23

2.2.3. Intézkedések az ellátással és a rekvirálással kapcsolatban 28

ÖSSZEFOGLALÓ.....31

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM JEGYZÉKE.....33

MELLÉKLETEK 37

BEVEZETÉS

Mind máig jelentős mennyiségű alig kutatott levéltári anyag áll rendelkezésünkre Északkelet-Magyarország első világháború alatti történelmének jobb megismeréséhez. Sok tekintetben még mindig az első világháború következményei határozzák meg életünket. Európa politikai rendszerének átalakulása, a nacionalizáló nemzetállamok megjelenése, Kelet-Közép-Európa ma is létező kisebbségi közösségeinek megjelenése, a haditechnika fejlődése, a hadászati stratégiák átalakulása és a totális háború elvének első alkalmazása, mind az első világháború következményeinek tekinthető.

A kutatás tárgya az első világháború, és annak lokális szintéren tapasztalható sajátosságai és hatásai. Az első világháborút a 20. század első nagy katasztrófájaként említik, ahol a világ nagyhatalmai két tömbre osztva négy és fél éven át küzdöttek egymással. A harcok eddig még nem tapasztalt pusztításokkal és kihívásokkal jártak, nem csak a frontvonalon, de a hátországokban is. A munka során Ung vármegye első világháború alatti történetére igyekszünk koncentrálni. A vármegye a régió szempontjából különleges helyet foglal el: a háború folyamán hátország és harctér is volt, az északi hadszintér számára döntő fontosságú téli kárpáti csata egyik helyszíne. A kutatás feltérképezi a vármegyét, mint külső és belső hadműveleti zónát, mint a hadsereg által közvetlenül irányított, a front mellett lévő és a háború érdekeit kiszolgáló területet, valamint az ezekkel járó rendszer jellemzőit és intézkedéseit.

A munka célja levéltári források és szakirodalom segítségével egy összefoglaló kép megalkotása Ung vármegye kapcsolatáról az azt irányító 2. és 3. osztrák-magyar hadseregről a téli kárpáti csata idején. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a vármegyében a hadsereg milyen katonai irányítást alkalmazott a vármegyében és az milyen intézkedésekkel, hatásokkal járt a vármegyére nézve.

A kutatás során áttekintettük a témával foglalkozó, rendelkezésünkre álló szakirodalmat. Elsősorban az első világháborúhoz és az Osztrák-Magyar Monarchiához vonatkozó munkákat dolgoztuk fel. Mindeközben a téli kárpáti csatához vonatkozó tanulmányokat, visszaemlékezéseket, munkákat is áttekintettük. Ezt követően az Ung vármegyére vonatkozó információkat gyűjtöttük a szakirodalmi szintézis során.

Témánk megismerésére gazdag szakirodalmi bázis állt rendelkezésünkre. Először is meg kell említeni Suslik Ádám *A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914-1916 között*[1] és *Bereg és Ung vármegye az orosz betörés időszakában (1914-1916)*[2] munkáit, amikben részletesen vizsgálja és mutatja be Ung és Bereg vármegyék hadtörténetét, az ott és mellettük végbemenő hadműveleteket, a vármegyék helyzetét és viszontagságait. Ehhez hasonló Varga Róbert *Kémek és kémgyanús személyek Ung vármegye hadműveleti területén 1914-1915 között*[3], ami Ung vármegye kémügyére, az orosz kémek elleni harcról és fokozott ellenőrzésről tesz betekintést. Ung vármegye akkori földrajzi, társadalmi és gazdasági állapotáról László Gézané 2013: *A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig*[4], valamint Horváth János 1872: *Ung megye monographiája*[5] munkáik számolnak be. Julier Ferenc *1914-1918: A világháború magyar szemmel*[6] könyve, ami az első világháborút harcok magyar oldalról szemlélteti, azon belül pedig a téli kárpáti csatát is. Völgyesi Zoltán *Harctértől a hátországig* munkájában az első világháború gazdasági és társadalmi hatásait vizsgálta Magyarországon a levéltári források tükrében.[7] Pollman Ferenc a frontbéli élet mindennapjait kutatta *A frontélet mindennapjai*[8] tanulmányában. Balla Tibor *Az Osztrák-Magyar Monarchia hadereje*[9] munkája a Monarchia haderejét foglalta össze. Az első világháborút részletig menően taglaló munkák közül Galántai József *Az első világháború*[10], Bihari Péter *1914 – A nagy háború százéve. Személyes történetek*[11] és a *Tolnai. A világháború története 1914-1918*[12], munkákat használtuk fel.

A kutatás helyei a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtára, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár és Magyar Nemzeti Országos Levéltárában

[1] SUSLIK Ádám *A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján* 1914-1916 között, Budapest, 2016.
[2] *Hadtörténelmi Közlemények* 130. évf. 2. sz. 2017. Suslik Ádám: *Bereg és Ung vármegye az orosz betörés időszakában (1914-1916),* Budapest
[3] *Kémek és kémgyanús személyek Ung vármegye hadműveleti területén 1914-1915 között* in: Acta Academiae Beregsasiensis 2017
[4] [4] LÁSZLÓ Gézané 2013: *A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig*, ELTE, Budapest
[5] HORVÁTH János 1872: *Ung megye monographiája*, Ungvár
[6] JULIER Ferenc: *1914-1918: A világháború magyar szemmel*, Budapest, 1933
[7] VÖLGYESI Zoltán: *Harctérről a hátországig*, Budapest, 2016.
[8] POLLMAN Ferenc: *A frontélet mindennapjai*. In: HORVÁTH Miklós (szerk.): *A Nagy Háborúmásik arca. A lövészárkok hétköznapjai*. Budapest, 2004, 20.
[9] BALLA Tibor*: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadereje*. In: Romsics (főszerk) (2010);
[10] GALÁNTAI József: *Az első világháború*., Budapest, 1988
[11] BIHARI Péter: *1914 – A nagy háború száz éve. Személyes történetek*, Pozsony 2014
[12] MANGOLD Lajos: Tolnai: *A világháború története 1914-1918*. V. kötet

voltak. A levéltári kutatás során elsősorban az Ung vármegyéhez vagy a szomszédos vármegyékhez kötődő levéltári forrásokat kutattuk fel, továbbá az itteni sajtók közül az Ung és az Ungvári Közlöny lapokat néztük át. Mindemellett az ekkor meghozott vagy érvényes törvénycikkeket, határozatokat is megvizsgáltuk. Ezen túl több digitális adatbázist is felhasználtunk a munka elkészítése során.

A dolgozat valós tudományos innovációja abban rejlik, hogy olyan forrásokat vontunk be a kutatás körébe, melyeket a témával foglalkozó szakirodalom eddig nem vizsgált vagy nem használt fel. Megpróbáltuk az e téren már felkutatott és bemutatott eredményeket új levéltári forrásokkal vagy szakirodalmi eredményekkel kiegészíteni, annak érdekében, hogy minél nagyobb és pontosabb képet kapjunk a kutatás témájáról, valamint lehetőleg új következtetéseket levonjunk.

A kutatás eredményeinek gyakorlati haszna elsősorban további, a témával vagy környezethez kapcsolódó kutatások alapja lehet (hosszú távú cél a téli kárpáti csata teljes feltérképezése és bemutatása az északkeleti vármegyékben). A történelem iskolai oktatásának folyamatában, helytörténeti tantárgynál lehet segédeszköz.

A dolgozat szerkezetileg két fejezetből áll. Az első fejezet egy általános betekintést nyújt az első világháborúról és Ung vármegye alapvető helyzetéről. A második fejezet a vármegye kapcsolatát mutatja be a 2. és 3. osztrák-magyar hadsereggel. Itt szó esik a háború alatti viszontagságairól, a két hadseregről, a hadműveleti területté válásról, a katonai igazgatásról és bevezetéséről, továbbá a két hadsereg intézkedéseiről.

I. FEJEZET: A NAGY HÁBORÚRÓL.

1.1. A Nagy Háború 1914 végéig és annak főbb jellemzői

1914. június 28-án az osztrák-magyar trónörököst, Ferenc Ferdinándot és feleségét Szarajevó város utcáján lelőtték. A merényletet egy, a Fekete Kéz titkos szerb szervezet tagja, Gavrilo Princip hajtotta végre. A pisztolyából célt találó golyó volt az első, ami elindította az első világégést. A gyilkosság még inkább válságossá tette az amúgy is feszült szerb-osztrák-magyar viszonyt, melyet az osztrák vezérkar, Franz Conrad von Hötzendorf tettre kész vezérkari főnökkel az élen, ki akart használni. Conrad vezérkarifőnök akarta a háborút, mert úgy vélte, hogy csak egy győztes háború jelenthet kiutat a birodalom válságából.[13] Így a birodalom elfogadhatatlan ultimátumot küldött a szerbekhez és egyeztetett Németországgal, melynek vezérkari főnöke, Helmut Johannes Ludwig von Moltke vezérkarifőnök kijelentette: ha tovább várnak, akkor elveszítik az utolsó esélyt is a győzelemhez. Orosz, angol és francia részről voltak próbálkozások az indulatok enyhítésre, a háború elkerüléséért, de ezek süket fülekre találtak.[14]

A szerbek elutasították az ultimátumot és így 1914. július 28-án az Osztrák-Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának. Ezt követte Oroszország, majd Németország és a többi nagyhatalom hadüzenetei. *A kocka ellett vetve*. A háború, ami évtizedek óta érlelődött, most felszínre tört és az egész világra kiterjedt, de főleg és leginkább Európára összpontosult.

A haderőket mozgósították és megkezdődtek a határcsaták és találkozó harcok, amiket majd a nagyobb offenzívák követtek. A tervek már előre el voltak készítve: mindkét oldal, de főleg a központi hatalmak rövid háborúra készültek az előző évszázad tapasztalataira alapozva.[15] *„Mire a falevelek lehullanak, győztes katonáim itthon lesznek."* – bíztatta katonáit II. Vilmos német császár 1914 augusztusában, mely azóta szállóigévé vált. Németország villámháborús tervével Franciaországot négy hét alatt akarta legyőzni, hogy aztán majd a Monarchia csapataival egyesítve Oroszország ellen forduljanak. A Monarchia pedig néhány napon belül kívánta lefegyverezni Szerbiát.

[13] JÓZSA György Gábor: *Ferenc József zászlai alatt (1848-1914)*, Békéscsaba, 1990. 132-133.
[14] CHRISTOPHER Clark: *Alvajárók – Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*. Budapest, 2015.
[15] GALÁNTAI József: *Az első világháború*. Budapest, 1988. 24

A központi hatalmak villámháborús tervével szemben az Antant egy elhúzódó háborúban bízott, ahol kereskedelmi blokkád alá vonnák a központi hatalmakat, és kimerítenék őket. Köszönhetően számbeli fölényüknek - mind hadseregek és lakosság terén -, gazdaságaik nagyságának, gyarmataiknak, nagy flottáiknak és tengeri kereskedelmüknek, az Antant joggal bizakodhatott katonai sikerben. Úgy tűnt a háború korai szakaszára ez így is lett: a németek az első marne-i csatában elakadtak, a Monarchia pedig Belgrád előtt Szerbiában. Oroszország a vártnál hamarább mozgósította csapatait és a harc szinte azonnal Galíciai osztrák tartományi részére tevődött át.

1914 őszére nyugaton a támadások elakadtak, míg keleten ez 1915 tavaszán következett be.[16] Megkezdődött az állások kiépítése. Ez egy új harcászati taktika volt, ahol olyan beásott, gépfegyverrel ellátott védelem épült ki, amit gyalogsági vagy lovassági támadással szinte lehetetlen volt - vagy csak nagy emberi áldozattal. Azonban ez a harcászat nem volt teljesen új keletű a résztvevők számára, gondoljunk az 1904-1905-ös orosz-japán háborúra vagy az 1861-1865-ös amerikai polgárháborúra. Az előbbinél tapasztalt harcmodort az oroszok már használták a világháborúban. Azonban se ők, se egyik harcoló fél sem tanulmányozta át kellően az említett háborúkat, sok esetben felkészületlenül találták magukat az új hadviseléssel szemben.[17]

A hadászati tervek mindkét oldalról sikertelennek bizonyultak. A vezérkarok nem számoltak az új fegyverek jelentőségével és hatékonyságával a védelemben. A parancsnokok leginkább a meglévő, eddig jól bevált taktikákra támaszkodtak, amik az új környezetben már nem váltak be. A tábornokok elképzeléseiben a háborúskodás még mindig a múlt század rendje és módja szerint zajlott: támadásra épített koncepciók, díszes és jól azonosítható egyenruhák, dicsőséges lovasrohamok és viszonylag rövid csaták.

Az első világháború minden tekintetben új fejezetet nyitott a hadtörténelemben. Míg korábban az összlakossághoz viszonyítva kis létszámú hadseregek vonultak fel és az évekig tartó háborúk is rövid hadjáratok sorozatából álltak, addigra 1914 és 1918 között a hadviselő országok egész társadalmukat militarizálták és a kezdeti sikertelen rövidhadjáratos terveiket felváltva kényszerültek hosszú, az előzőknél sokkal összetettebb és hosszabb harcokra. A hadigazdaság

[16] A keleti harcok túlnyomó részében dinamikusan zajlottak, ami részben annak volt köszönhető, hogy a nagy kiterjedésű Kelet-Európai tájon nem lehetett, vagy legalábbis nem tudtak olyan állásrendszert kialakulni, mint azt tették nyugaton.
[17] Galántai J.: Az első világháború… i. m. 23.

szolgálatába állt szinte minden üzem, a férfilakosság majdnem az összes harcra képes tagját behívták, kiképezték és küldték a frontra, míg helyükre az asszonyok, az idősek, sőt a gyermekek álltak.[18] A gazdaság minden szeglete kényszerült eleget tenni a háborús igényeknek.

A múltévszázadi, sok esetben romantizált dicsőséges háborús kép is hamar az újfajta háború martalékává vált. A hajdani vitézség csak kivételes helyzetekben érvényesülhetett, az egyéni bátorság minimálisra csökkent. A festményeken jól mutató díszes egyenruhákat a fakó, a környezetben jobban beleolvadó egyenruhák váltották fel. Nyílt csaták helyett állásharcok, dicsőséges lovasrohamok helyett órákon át tartó ágyúzások. A háborúban a katonák arcnélküli bábúkká, számadatokká váltak, minthogy Józsa György fogalmaz, *ugyanúgy számoltak el vele, mint a munícióval; szó szerint véve: emberanyagként.*[19] Ebben a nagyszabású számháborúban hamar kiderült, hogy ki lesz a nyertes: az, aki nyersanyagban és emberanyagban tovább bírja. Így a fronton az élet a katonák számára nehéz és megpróbáltatásokkal teli volt, függetlenül attól, hogy melyik front melyik oldalán álltak. Hosszú, sokszor órákig tartó tüzérségi tüzet kellett kiállniuk, melyet nagyszabású gyalogsági támadás követhetett, ahol az új csodafegyverekkel: géppuskával, mérgesgázzal és szögesdróttal találták szembe magukat. Emiatt a halottak és sérültek száma hatalmas volt. (a háború során több mint 28 millió katona vesztette el életét, amiből Központi Hatalmak 6,47 %-a, az Antant-hatalmak 5,63 %-a volt az összlakosságnak).[20] Ez a dehumanizációs hatás, az erőszak, a terror, a brutalitás és a kiszolgáltatottság tapasztalata súlyos stresszt, lelki megbetegedéseket és traumákat okozhatott még azoknál a katonáknál is, akik közvetlenül nem kerültek életveszélybe, de tanúi voltak bajtársaik vagy ellenfeleik szenvedésének, halálának. Emiatt sok katona több esetben gyógyíthatatlan idegsokkot kapott.[21]

A modern állam működésének alapját képező adminisztrációra soha nem tapasztalt feladatmennyiség és a háborús helyzettel járó súly nehezedett.[22] A nagyszabású propaganda szervezés, a kémhálózatok és az erőszakszervezetek kiépítése, effektív működtetése mellett, meg kellett szervezniük a besorozást, a fronton szolgáló katonák szabadságra engedését is az aratás idején, a szociálissegélyezést, az esetleges kártérítéseket, a rendfenntartást stb. Sőt, ha az adott

[18] Józsa György G.: Ferencz József zászlai… i. m. 136. és VÖLGYESI Zoltán: *Harctértől a hátországig: Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében*, Budapest, 2016, 43-59
[19] U.o 136.
[20] RAVASZ István: *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúiban 1914-1945.*, Debrecen, 2003
[21] Első század, 14 évf. 3. sz., 2015. nyár, SÁNDOR András 2015. *Háborús traumák az első világháborúban*, Budapest
[22] Józsa György G.: Ferencz József zászlai… i. m. 136.

adminisztrációs terület a fronthoz közel volt vagy azon át haladt a háborús hadigépezet, akkor a menekültek tömegeivel, az őrposztok elhagyásával és visszatérésével, a károk helyreállításával is meg kellett birkózniuk. A háború az adminisztrációt is jelentősen megterhelte, emiatt az államhatalom irányítása meggyengült.

1914 végére nyilvánvalóvá vált, hogy még embertelenebb küzdelemre és nagy pusztításokra lehetett számítani.

1.2. „Vármegye a világvégén": Ung vármegye

Így jutunk el Ung vármegyéhez, amely 1914-1915 során már nem csak hátország, de mint háborús terület is átélhette az első világégést.

Ung vármegye egyike volt az Osztrák-Magyar Monarchia vármegyéinek, azon belül a Magyar Királyság északkeleti határvidékének. Északról Galíciával, keletről Bereg vármegyével, délről Zemplén és Szabolcs, nyugatról Zemplén vármegyével volt határos. Mondhatni közepesnagyságú vármegye volt a maga 3230 km^2-es nagyságával.[23] A Magyar Királyság tekintetében peremvidéknek számított, de az Osztrák-Magyar Monarchia szemszögéből is inkább északkeleti terület volt, még ha tőle északra Galícia nagy tartománya feküdt is.

A vármegye egyike Magyarország legrégibb vármegyéinek. A honfoglalás óta, mint keleti határőrvidék szerepét töltötte be, fő feladata pedig a Kárpátok hágóinak, az azokon átvezető fontos kereskedő utak ellenőrzése és védelme volt. Itt, és még a szomszédos vármegyékben is, a középkor folyamán több vár is épült, hogy e határőrvidéki feladatot megfelelően ellássa. Ung vármegyében Ungváron, Nevickén és Szerednyén épültek viszonylag jól kiépített várak, amik azonban az újkor folyamán egyre jobban elvesztették stratégiai jelentőségüket. A vármegye átélte a tatárjárást, a törökellenes harcok korát, részt vett a Rákóczi-szabadságharcban és az 1848-49-es forradalomban és szabadságharcban is, mint hátország és hadszíntér is. Vagyis a vármegye számára nem volt új a háborúskodás, igaz az utolsó harci

[23] *Közép-Európai Közlemények* 9. évf. 3. (34.) sz, BAGDI Róbert 2016: *Településnevek Ung és Bereg vármegyében az I. világháborút megelőző kétévtizedben*, Szeged 139.

esemény 1849-ben volt. A 20. század elejére a szegényes és elmaradott vármegyék sorát alkotta, amely főleg a mezőgazdaságból próbált megélni.[24]

A vármegye életét és történelmét nagyban befolyásolta a táj. Északi részét hegység, a Kárpátok vonulatai fedték, sűrű erdőkkel és magas hegyekkel, míg déli részét síkság, a magyar alföld északkeleti kiszögellése alkotta, mocsaras lápokkal és nagy mezőkkel.[25] A hegységeket számos folyó völgy választja el egymástól és teszi igazi labirintussá a terepet. A hegyekből az alföldi síkságon át rajzolódnak tovább a folyók, melyek közül a legfontosabbak a Tisza, az Ung és a Laborc. A Tisza csak a vármegye déli határán érintette völgyét, így tulajdonképpen az Ung volt a vármegye fő folyója, mely északkeleti-délnyugati irányba folyik. Az Ung a Laborc folyóba ömlik, ami a vármegye nyugati határát képezi.[26] A Cserna és az Ung alsó folyása mentén pedig nagyobb mocsarak találhatóak.

A vidék éghajlata mérsékelt volt, esős és olvadásokkal teli tavasszal és hideg, havas telekkel, főleg a hegyvidéken. A vármegyére jellemzőek voltak az áradások, amik komoly gondot okoztak. A károkat, különösen a hidak, töltések és utak javítását a vármegye nehezen tudta megoldani.[27] A vármegye, a kormány segítségével többször is próbálta megoldani ezt a problémát, különösen a Tisza nagy áradásait, de a világháború kitöréséig sem sikerült ezt teljes mértékben kivitelezni.

Ung vármegye változatos és olykor vadregényes tája nagyban meghatározta az itteniek életét. A természeti környezet például nagy hatással volt (van) a települések elhelyezkedésére, sűrűségére, a vármegye gazdaságára, infrastruktúrájára és esetünkben a front megérkezésével a hadműveletek és harcok sajátosságaira. Az északi hegyes-erdős részeken aprófalvas településhálózat jött létre – a völgyek mentén pedig néhány száz fős lélekszámú települések alakultak ki, amivel szemben délebbre, a síkságokon és folyók mentén sokkal népesebb települések formálódtak ki.[28] A lakosság jelentős része a síkságokon élt, ahol a legfejlettebb társadalmi, gazdasági és kulturális központok is feküdtek.

---

[24] LÁSZLÓ Gézané 2013: *A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig*, Budapest
[25] HORVÁTH János 1872: *Ung megye monographiája*, Ungvár. 49-58.
[26] U.o. 58-62.
[27] U.o. 101.
[28] *Közép-Európai Közlemények* 9. évf. 3. (34.) sz, BAGDI Róbert 2016: *Településnevek Ung és Bereg vármegyében az I. világháborút megelőző kétévtizedben*, Szeged 137.

Ung vármegye hat járásra volt felosztva: az ungvárira, a perecsenyire, a szerednyeire, a nagykaposira, a nagybereznaira és a szobráncira (*lásd az 1. mellékletet*). A megyeközpont Ungvár volt, amelynek főispánja a világháború kitörésekor Gróf Sztáray Gábor. A vármegye legjelentősebb településeinek mondható Ungvár, Csap, Perecseny, Szerednye, Nagyberezna - közülük csak egy volt városi rangú, mégpedig Ungvár, amely az 1871-es évtől rendezett tanácsú városnak minősült. Az 1910-es népszámláláskor megállapították, hogy a 3230 km^2-es Ung vármegyében mintegy 130 032 fő élt[29], 208 önálló településben. Ugyanebben az időszakban, a vármegye lakosságának anyanyelvi összetétele, a következőképpen alakult: 38% ruszin, 33% magyar, 21% szlovák és 8% német.[30] A vármegye déli részén, az alföldi jellegű területeken a magyar anyanyelvűek abszolút többségben éltek – a Nagykaposi járásban például a népesség 75%-át tették ki.[31] Viszont a Nagybereznai és Perecsenyi járások településeit javarészt ruszin anyanyelvűek alkották. A Szobránci járásban pedig főleg a szlovák anyanyelvűek voltak többségben (59,7%). A Szerednyei és az Ungvári járás településein az arány mondhatni kiegyenlített volt. Felekezetek terén is sokszínű volt a vármegye: a római és görögkatolikus, a református és pravoszláv egyházak, ahogy a zsidóság is saját gyülekezettel rendelkezett. Ung vármegye lakossága nemzetiségileg és kulturálisan sokszínű volt, a nem magyar nemzetiségek aránya jelentős. Ez a későbbiekben, amikor a háború elérkezik Ung vármegyéhez, nagy jelentőséggel bírt, merthogy a kormány potenciális veszélyt látott például a ruszinokban, a pravoszlávokban és görögkatolikusokban, akik kulturálisan inkább közel álltak az oroszok, mintsem a magyarhoz vagy az osztrákhoz.

Ha Ung vármegye gazdasági helyzetéről kell beszélnünk, az elmondható, hogy a vármegye a Magyar Királyságnak egy elmaradott vidéke. László Gézané munkáját[32] követve, 1910-ben Magyarországnak a lakossága 62%-a élt a mezőgazdaságból, 26%-a az iparból és a forgalomból, 4%-a tisztviselői-értelmiségi fizetésből. Ezzel szemben, a térség (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) népességének 72,6%-a számára biztosított megélhetést a

[29]De Ungvár várost külön kezelték. Azzal együtt és az itt állomásozó katonákkal 162 000 főt tett a vármegye lakossága.
[30] Bagdi R:: Településnevek Ung… i. m 137-138.
[31] Igaz meg kell azt említeni, hogy a zsidók nagyrésze is magyar anyanyelvű volt, így az etnikai megoszlás tekintetében emiatt sem teljesen pontosak a korabeli adatok.
[32] LÁSZLÓ Gézané 2013: *A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig*, Budapest

mezőgazdaság, 17,4%-a élt iparból[33] és forgalomból, s a tisztviselői-értelmiségi keresetből élők aránya 3,2% volt.[34] Igaz a tőkés gazdasági növekedés felgyorsulásának társadalmi következményei a század fordulóján teljesedtek ki. Új osztályok és társadalmi rétegek, új munkahelyek és foglalkozási ágak jöttek létre, amelyeknek egy része meg is „honosodott" a térségben. Ám mindezek ellenére sem tudott a vármegye iparilag kellően felzárkózni, és így 1914-ig megmaradt, mint főleg mezőgazdasággal foglalkozó terület. Mindezt nagyban megnehezítette a vármegye kiépítetlen és rosszállapotú infrastruktúrája. Ettől függetlenül mondhatni jól karbantartott és majd háború során jelentős szerepet betöltő vasúthálózata volt, ami az ország szívét összekötötte a Galíciai tartományokkal.

Hadászati szemmel több dolgot is megállapíthatunk. A vármegye, mint hadszíntér, nehézkes terepnek állapítható meg, köszönhetően a hegyes-erdős terepnek, a hideg télnek és az áradásokkal teli tavasznak, a szerteágazó folyóhálózatának és az elmaradt infrastruktúrának. Taktikai perspektívából a hideg telek miatt téli, a terep miatt főleg hegyi hadviseléssel lehetett itt érvényesülni. A vármegye fontos stratégiai és logisztikai központ volt, ami a hágókon keletre vezető utaknak és vasútvonalaknak köszönhető, amik sok esetben az egyetlen be- és kijáratott jelentett a Kárpátoknál.[35] Végül meg kell említenünk azt a potenciális veszélyt, amit a helyi ruszinok, pravoszlávok és görögkatolikusok nyújthatták, akik kulturálisan közelebb érezhették magukat az oroszokhoz és akár hajlamosak lettek volna együttműködni. Hadtáp és ellátás szempontjából a vármegyében semmilyen jelentős, a hadigazdaságot ellátó gyára nem volt, viszont vasútvonalainak hála az ellátmányt könnyebben és szervezetten eltudták szállítani.

Ung vármegye peremvidéki elhelyezkedésének, természeti viszonyainak és stratégiai fontosságának köszönhetően viszont kitűnt…

[33] Az iparból élők átlaga a térségben: 1870-ben 3%, 1880-ban 3,7%, 1900-ban 9,7% és 1910-ben 11,9%. Mellettük a kereskedelemből és forgalomból élők aránya 1870-ben 0,7%-ot tettek ki, míg 1910-ben 6,5%-ot

[34] HANÁK Péter 1978: *Magyarország története 1890-1918*, Budapest 403-515.

[35] Elsősorban azért, mert Magyarország keleti falának, a Kárpátoknak a lábánál feküdt és több fontos hágót (mint például az Uzsoki-hágó) tartotta ellenőrzése alatt, ezáltal a keletre vezető és járható utakat. Másodsorban azért, mert a kelet felé Galíciába vezető vasútvonalak csak Ungváron és Mezőlaborcon keresztül vezettek, amelynek jelentősége a háború kezdetén, vagyis a hadseregek felvonulása során bizonyult létfontosságúnak.

II.FEJEZET: UNG VÁRMEGYE KAPCSOLATA A 2. ÉS 3. OSZTRÁK-MAGYAR HADSEREGGEL

1914 őszére a front elérkezett a Kárpátok alá és egészen 1915 tavaszának közepéig itt is maradt. Ezalatt a majd fél év alatt több hadműveletre és ütközetre került sor a frontszakaszon. A harcok leginkább a hágókért és környékükért folytak. Ezek leginkább a fő frontvonal melletti nyomást gyakorló és rabló akciók lehettek. Az őszi harcok alatt egyik fél sem úgy tekintett rá, mint főhadszíntérre. Az oroszoknak háromszor is sikerült betörnie oroszok háromszor is betörtek - de mind háromszor sikerült az osztrák-magyar haderőknek visszaszorítani őket.

1915 telére átgondolásra került a Kárpátok helyzete a keleti fronton. Míg 1914-ben a Kárpátok, mint mellékhadszíntér szerepelt a Nagy Háború frontjai között, addigra 1915-ben ez megváltozott: főhadszíntérré avanzsált. Kialakult a téli kárpáti csata. A téltől megkezdődően egyre nagyobb volumenű akciók mentek végbe, párhuzamosan a kisebb egységek közötti csatározásokkal. 1915 január elején a Kárpátokban, Gorlice és Bukovina között még csak 18 gyalog és 6 lovas osztrák-magyar hadosztály állt. Április vége felé ez a haderő 46 gyalog (köztük 6 német) és 8 és fél lovashadosztályra emelkedett. Ezt főképpen Conrad törekvése idézte elő, aki a döntő csapást a Kárpátokban akarta az oroszokra mérni. De ez nem sikerült. Az oroszokat csak a márciusi-áprilisi húsvéti csata, valamint a gorlicei áttörés következtében tudták kiverni a Kárpátok alól.[36]

Maga a kárpáti csata, a világháború legnagyobbjai és legvéresebbjei közé tartozik. A Monarchia csapatai 1915. január 1-től április végéig közel 800 ezer főt vesztettek (amit, ha hozzáadunk az 1914. őszi sikertelenségek 800 ezres veszteségekhez, akkor 1,6 millió katona hiányáról beszélhetünk). Ennek a számnak közel a fele, 350 ezer fő esik az abszolút veszteségre: a halottakra. A többi sebesülés, betegség vagy hadifogság folytán vált ki a csatavonalból. A hivatalos tisztek 2/3-a is odaveszett.[37]

[36] JULIER Ferenc: *1914-1918: A világháború magyar szemmel*, Budapest, 1933
[37] LIGETI Dávid: *Előre, Arz*!, Kolozsvár, 2019. 70.

2.1. Helyzetjelentés Ung vármegyéről 1914 ősze és 1915 tavasza között

Ung vármegye helyzete 1914 ősze és 1915 tavasza között nehéz és bonyolult volt. Az őszi és téli harcok alatt heves csaták dúltak, főképpen az uzsoki hágónak az ellenőrzéséért. A front főképpen az északi területeket, a perecsenyi és bereznai járásokat érte el, ahol a harcok során komoly károk keletkeztek – egyes falvak a földdé váltak egyenlővé, mint például Fenyvesvölgy. És ott, ahová a csatározások nem értek el, a szobránci, ungvári és kaposi járásokban állandó felkészültség és félelem volt a lakosság körében. Ezzel párhuzamosan a vármegyét a hadsereg, az osztrák-magyar hadsereg valóságosan megszállta és irányítása alá vette.

A három orosz betörés, majd pedig a téli kárpáti csata meghatározta a vármegye mindennapjait. A front szomszédsága és jelenléte, az ágyúk és fegyverropogások zaja, a katonai alakulatok fel-le vonulása az utakon, a síneken, a harcok rémhírei állandó rettegésben, vagy legalábbis készenlétben tartotta a lakosságot. Azonban hágókon és a völgyekben végbemenő nagyszabású hadműveletek mellett egyéb gondok is megnehezítették nem csak az itteniek, de a katonák és a hadsereg életét és munkáját.

A harcok kezdeti szakaszában Kelet-Magyarország térsége, azon belül Ung, Bereg és Máramaros vármegye megtelt a főleg Galíciából érkezett menekültekkel. Németek, lengyelek, rutének, magyarok, férfiak, nők, gyerekek,[38] öregek. Sokan menekültek a Kárpátokon túli keleti tartományokból, minél messzebbre a frontvonaltól, leginkább Budapest irányába. Pontos adat nincs a menekültek számát illetően, de egy 1915-ös orosz forrás körülbelül 700 ezerre saccolja ezt.[39]

A nagy menekültáradat a helyi lakosság körében pánikot okozott. A határmenti vármegyék lakosai közül sokan a menekültekkel együtt hagyták el otthonukat. Főleg nők és gyerekek követték a keleti menekülteket és leginkább a megyeszékhelyről, Ungvárról.[40] A hatóságok tisztviselői és rendfenntartó szervei megpróbálták nyugtatni a tömegeket,

[38] A gyermekek közül sokan egyedül mentek útnak, merthogy elvesztették szüleiket. Őket a kormány megpróbálta biztonságosan elhelyezni, a fronttól minél messzebbre. Ung vármegyéből felső-ungi és Zemplénből felső-zempléni elhagyott, árva vagy biztonságba szánt gyermekeket gyűjtöttek össze1915. április 29-én és az Alföldre vittek. Összesen 414-et helyeztek árvaházakba vagy családokhoz. In: DUPKA György: *A Nagy Háború emlékezete Kárpátalján*, Ungvár-Budapest, 2018. 57. old

[39] И., Белова: *Вынужденные мигранты беженцы и военнопленные Первой мировой войны в России*. 1914–1925 гг. Москва 2014. 104.

[40] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL). Fond. 4. opisz. 1. odinica. zberihanya. 716. 9.

sikertelenül.[41] Az időközbeni front elérkezésével a csendőrség evakuáltatta[42] a lakosságot, vagy legalábbis megpróbálta rendezettmódon terelni őket. Ám ez az áttörések adta zűrzavar, részben a hatóságok és hadsereg hibái folytán hamar káoszba fulladt.

A lakossággal együtt a helyi hatóságok valamennyi hivatalnoka is a menekülőket követték. Ez főképpen Ung vármegye északi járásaira volt jellemző, ahol az áttörések következtében heves harcok alakultak ki. 1914. október 14-ei jelentés szerint csak a nagybereznai járás területéről 27 köztisztviselő (többek között a járási írnok, a szolgabíró, a járásiorvos, akit mondjuk visszafordítottak, a fenyvesvölgyi szolgabíró, az adóhivatalnok, az elemi iskola igazgatója és az állatorvos stb.) hagyta el posztját.[43] Itt a megmaradt lakosság lényegében működő polgári irányítás nélkül maradt. De ugyanúgy menekültek a vármegye többi területéről is, mint például a megyeszékhelyről, Ungvárról is, ahol csak az ungvári katolikus gimnázium majdnem teljes tanári kara „eltűnt".[44] Bár Ungvár esetében azért meg kell jegyezni, hogy az államapparátus legénységéből viszonylag kevesen fogták menekülőre és csak a „nem jelentős" tisztviselők, mint például a tanárok mentek el.[45] Az viszont tény, hogy az északi járásokban az állami szervek pozíciója rendkívül nehézzé vált és Ungvár gyakorlatilag nem is tudott ott irányítani.

A kormány felhívta a figyelmet a menekültek közt átjövő kémek lehetőségére.[46] Az orosz kémek sebesültségre hivatkozva kívántak kórházakba kerülni, ahol céljuk volt, hogy a harctér sérültjeitől információt gyűjtsenek. Az információ kiterjedt a tisztek neveire, a csapatok arcvonali állomáshelyeikre, létszámukra stb.[47] Másik részük parasztnak öltözött. Sokan közölük orosz altiszt voltak, vagy akár a közeli galíciai lakosság köréből verbuválódtak.[48] A megmaradt levéltári iratok alapján elmondható, hogy a kémek ellen, különösen Ung vármegye, erőteljesen

[41] KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 694. 2. A nagybereznai és perecsenyi járás főszolgabíróinak jelentése az orosz betörés állásáról. (1914. szeptember 25-november19). 2.
[42] KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 676. 2. Katonai hatóságokkal való együttműködés lehetőségei, kolera járvány visszaszorítása és intézkedései. (1914. október 8.-november 10.) 4-6.
[43] KTÁL F. 4. op. 1. od. zb. 408. 24-25. Jelentések a posztjukat elhagyó hivatalnokokról.
[44] KTÁL F. 4. op. 1. od. zb. 408. 47-49. Ung vármegye főispán 1914. okt. 30-ai jelentése a posztjukat elhagyó hivatalnokokról.
[45] KTÁL F. 4. op. 1. od. zb. 408. 50-51. Helyzetjelentés Ungvár helyzetéről, az ideiglenesen helyüket elhagyó hivatalnokokról.
[46] Erről bővebben: VARGA Róbert: *Kémek és kémgyanús személyek Ung vármegye hadműveleti területén 1914-1915 között* in: Acta Academiae Beregsasiensis, 16. évf. 1. Kötet, 2017.
[47] KTÁL F. 4. op. 1. od. zb. 676. 22.
[48] DUPKA Gy.: *A Nagy Háború…*, 2018. 42.

megpróbált fellépni már az első napokban és valóságos paranoiát eredményezett a helyi csendőrség körében.[49]

Az orosz betörésekkel együtt a kolera járvány is betört a vármegyébe. A belügyminisztérium szerint[50] 1914. szeptember 15-én jelentették be az első esetet a békéscsabai kórházban, az északi harctérről hazatért sebesült katonáknál. A visszavonuló vagy sebesült katonák után a hadifoglyoknál és a polgároknál is fokozatosan elkezdett terjedni a kolera, főleg az északkeleti vármegyékben. Ung vármegyében 45 községet érintett a betegség[51] és leginkább Havasköz, Felsőrőcze, Bunkós és Palócz településeken tetőzött.[52] Az egészségügyi helyzet 1914 ősze és 1915 tele között nehéz helyzetben volt. Mindezzel együtt fennállt annak a veszélye is, hogy az ország szívébe igyekvő menekülők által az egész birodalomra is szétterjedhet a kór. A kormány megpróbálta megvalósítani az előírt óvintézkedéseket, de ezt szinte lehetetlen volt kivitelezni a fennálló nehéz és kaotikus helyzetben.

A birodalmi csapatok felvonulása, a harcokkal járó pusztítások, az ezek által keletkezett utazási és ellátási problémák is csak nehezítettek a helyzeten. A csapatösszevonások elsősorban közlekedési dugókat és kavarodást, másodsorban félelmet okozott a lakosság körében. A csatározások következtében több északi falu megsemmisült vagy olyan károkat szenvedett, amiket majd csak a következő években vagy a háború után próbálnak majd helyreállítani.[53] Az egyes községekben akadozott vagy teljesen megállt a közlekedés, ezzel együtt az élelmiszerellátás is. Több faluban, mint például a nagybereznai Fenyvesvölgyben és Hajasdon már 1914 novemberére üresekké váltak a boltok polcai, mert nem tudtak élelmiszerhez jutni.[54] Sőt egy adott ponton magába a nagybereznai hivatalba is ételt kelletett vinni.[55]

Összeségében a vármegye nehéz helyzetben találta magát: meg kellett birkóznia a galíciai menekültáradattal, lakosságának félelmével és menekülésével, az északi járások hivatalnokainak szökéseivel, a beáramló kémekkel, a kitörő kolerajárvánnyal és a birodalmi hadsereg

[49] KTÁL, F. 4. op. 1. od. zb 676. 17.
[50] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). K27 (1914. 12. 18) 22R/65
[51] SUSLIK Ádám: *"A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914−1916 között"*, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2016. 121-125
[52] KTÁL. F. 7. op. 1. od. zb. 2714.
[53] KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 768. 40-42. és KTÁL. F. 10. op. 5. od. zb. 880. 50.
[54] KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 693. 60-61 Nagybereznai járás főszolgabírójától 1914. november 18-ai jelentése a járás boltjainak és korcsmáinak helyzetéről
[55] KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 408. 47-49

visszavonulásával és felvonulásával keletkező kavalkáddal. Ehhez még hozzáadódott az, hogy szeptemberétől Magyarország keleti kapuinál, a Kárpátok hágóinál már megjelentek az oroszok és betöréseik után csak pusztítást hagytak maguk után. Ebben a zavaros időszakban vonult ide vissza és foglalt állást a 2. és 3. osztrák-magyar hadsereg, amelyek egészen jövő év tavaszáig itt is maradtak.

2.2. A 2. és 3. osztrák-magyar hadsereg tevékenysége 1914-1915 között

A 2. osztrák-magyar hadsereg (*K. U. K. 2. Armeekommando*) a háború kezdetén a *„B-Staffel"* részeként a szerb hadszíntérre vonult, majd az orosz mozgósítás után átirányították a keleti frontra. Így lényegében megkésve érkezett Galíciába, körülbelül akkor, amikor az oroszok elkezdték visszaszorítani az osztrák-magyar csapatokat. A súlyos logisztikai hiba miatt a harcok kezdetei szakaszán szervezetlenül, vagy legalábbis nem teljes szervezettségében vette fel a harcot.

A hadsereg 12 hadosztályt foglalt magába. 1915 szeptemberétől 1916 júliusáig *Heeresgruppenkommando Böhm-Ermolli* néven működött, majd 1918 áprilisától nevezték át Keleti hadsereggé, és Ukrajna területén megszálló erőként állomásozott. Eduard Böhm-Ermolli vezérezredes volt a parancsnok a mozgósítástól egészen 1918. áprilisig.[56]

A 3. osztrák-magyar hadsereg (*K. U. K. 3. Armeekommando*) az orosz hadszíntéren harcolt az „*A-Staffel"* részeként egészen 1915. júniusi feloszlatásáig. A hadsereg oroszlánrészt vállalt az osztrák-magyar offenzívákban a galíciai frontszakaszon, majd pedig az orosz túlerő elleni védekezésben is.

A hadsereg ugyanúgy körülbelül 12 hadosztályból tevődött össze. Parancsnokai voltak: Adolf Brudermann altábornagy a mozgósítástól egészen 1914. szeptember elejéig, majd Svetozar Boroevic gyalogsági tábornok 1915 májusáig. 1915. júniusában feloszlatták a hadsereget és átszámozták 1. hadsereggé, 1915 szeptemberben pedig a szerb fronton az addig helyébe lépett Armeegruppe Tersztyánszky-ból szervezték újjá.[57]

[56] SZIJJ Jolán: *Az Osztrák-Magyar Monarchia hadereje I.*, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 2001. Elérhető: https://mek.oszk.hu/06000/06051/html/#d1e228 (2022-03-09)
[57] U.O.

Mindkét hadsereg Ung vármegye és a szomszédos vármegyék (Sáros, Zemplén, Bereg, Ugocsa, Máramaros stb.) vonult vissza 1914 szeptemberében. A csapatok levertek és kimerültek voltak. Újjászervezésre, nyersanyag és ember feltöltésre szorultak. Itt, a Kárpátok mentén kényszerültek folytatni a harcot a majd ősszel és télen támadó oroszokkal szemben. Ung vármegye esetében először a 2. osztrák-magyar hadsereg egyedül, majd pedig a 3. osztrák-magyar hadsereggel együtt látta el a védelmi feladatokat 1914 szeptembere és novembere között, mígnem a védelem teljes egészében a később felállított Pflanzer-Baltin hadseregcsoport kezébe nem került. A téli kárpáti offenzíva már a Pflanzer-Baltin hadseregcsoport irányításával történt meg.[58] Itt létük és irányításuk alatt vált a vármegye *hadműveleti területté* és lett bevezetve a *katonai igazgatás*.

2.2.1. Hadműveleti területté válás és a katonai igazgatás bevezetés

A két visszavonuló hadsereget követték az oroszok, velük együtt a front is. Az északkeleti vármegyék (beleértve Ung vármegye) 1914 szeptemberétől egészen 1916 júliusáig *hadműveleti területté*[59] váltak. Ung és a szomszédos vármegyékben a zavaros frontmozgások végett az 1914-1915 közötti harcok idején ez tovább bonyolódott, és megkülönböztettek *belső* és *külső hadműveleti területet*, a frontvonal állása szerint (*2. számú melléklet*).[60]

A *belső hadműveleti terület* (nagybereznai és perecsenyi járások) lényegében „a háborús" övezet volt, aktív frontvonalakat övező terület. Itt foglaltak állást a birodalmi csapatok, a lefoglalt iskolákban, körleteikben vagy táboraikban. A közvetlen háború adta veszély mindennapi volt. A csatározások sokszor idáig is eljutottak. A katonai igazgatást teljesmértékben érvényesítették: az abszolút katonai irányítás, a polgári jogok erős korlátozását, a fokozott

[58] SUSLIK Á: *A hadműveleti területek…* 2016, 152-154

[59] A hadműveleti terület a hadsereg ellenőrzése alatt álló zónája. Határvonalai: a frontvonal és a hátország. Lezárt terület volt, ahol a seregtestek és seregcsoportok tevékenykedtek. Civil csakis katonai engedéllyel és igazolvánnyal közlekedhetett. E területeken a katonai közigazgatás bevezetésre került. In: SZIJJ Jolán (főszerk.) (1996). *Magyarország az első világháborúban.* Petit Real Kiadó. Budapest, 250. o. és VARGA Róbert: *Kémek és kémgyanús személyek Ung vármegye hadműveleti területén 1914-1915 között* in: Acta Academiae Beregsasiensis 2017. 48-51. Elérhető: http://www.epa.hu/01600/01626/00015/pdf/EPA01626_acta_bereg_2017_042-062.pdf (2020.04.22)

[60] 1914-ben nem, de 1915-ben kétszer is rendelkeztek a területek hadműveleti beosztásáról és azok határairól. 1915. szeptember 10-i 32000/1915. B. M. és a december 13-i 40500/1915. B. M. rendelet kivétel nélkül külső hadműveleti területeknek minősítették az adott vármegyéket. Magy. Rend. Tára. 1915. 49. évf. 1195., és 2189. és a 18000/1916. számú körrendelet Magy. Rend. Tára. 1916. 50. évf. 1138-1140. In: SUSLIK Á: *A hadműveleti területek…* 2016, 58-63

ellenőrzést, a gyanús személyek túszejtését, a rögtönítélő bíróság bevezetését és a rekvirálást. A mozgásszabadság teljesen vagy részben megszűnt, hogy a közlekedést és az utakat a hadi célok szolgálatába állítsák.[61] Ehhez hozzájárult az is, hogy Ung vármegye északi járásaiban a kormányzati szervek a harcok alatt részben vagy teljesen elmenekültek, így ezeken a területeken a katonaság gyakorlatilag szabadkezet kapott az irányításban. A civil lakosságnál is hasonló volt a helyzet: sokan elhagyták a vármegyét saját akaratukból vagy az evakuációk révén. Az ott maradt civileket, ha munkaképesek voltak, akkor felhasználták útjavításra vagy erődítési munkálatokra.

A *külső hadműveleti terület* (ungvári, szerednyei, nagykaposi és szobránci járások) funkcióját tekintve lényegében a belső hadműveleti terület hátországa, pontosabban utánpótlási, illetve felvonulási területe volt.[62] A belsővel ellentétben a „külső területeken" más rendszabályok érvényesültek. A katonai igazgatás természetesen itt is bevezeték (az abszolút katonai irányítást, a polgári jogok erős korlátozását stb.), bár a helyi polgári adminisztrációnak és egyben a lakosságnak is nagyobb mozgásteret hagytak, annak érdekében, hogy az utánpótlási források és vonalak minél effektívebben működjenek. Merthogy a zónába folyamatosan érkeztek az osztrák-magyar csapatok, akiknek az ellátásáról a polgári lakosságnak kellett gondoskodnia. Emellett az utazás a külső hadműveleti területen belül nem esett korlátozás alá, de határának átlépése, akár az ország belsőjének irányába is csak a megfelelő igazolványba vezetett záradékkal lehetett - a belső hadműveleti zónába általában egyenes tilos volt átmenni.[63] Itt a mindennapi élet „zavaratlanabbul" folyhatott, már amennyire tehette a háború szomszédságában.

Annak érdekében, hogy a hadsereg hatékonyan operáljon, a hadműveletek kivitelezése, a felvonulás, a toborzás, az ellátás, a nyersanyagok beszerzése és a rend fenntartása sikeresen megvalósuljanak, szükséges volt kiépíteni és alkalmazni egy az erre megfelelő igazgatási rendszert. Erre alkalmas és egyben előírt volt a *katonai igazgatás*. Katonai igazgatásnál katonai parancsnokságok, intézmények jöttek létre, egészítették ki vagy váltották fel a helyi hatóságokét. A katonai igazgatás polgári képviselője a kormánybiztos lett. Innentől fogva a polgári közigazgatás teljesen alá lett rendelve a hadseregeknek. A katonai parancsnokságok és

[61] SUSLIK Á: *A hadműveleti területek…* 2016 2016, 58-63.
[62] BENCSIK Péter: *Hadműveleti területek az első világháború Magyarországán*, in: trianon100.hu, 2022. https://trianon100.hu/blog-cikk/hadmuveleti-teruletek-az-elso-vilaghaboru-magyarorszagan (2022-03-06)
[63] U. O.

intézmények rendeletekkel irányított, felhasználva a polgári közigazgatás szolgálatait. A polgári közigazgatás így teljes alárendeltségbe került. A katonai igazgatást 1914. szeptember 24-én vezették be az északkeleti határmenti vármegyékben, az első orosz betörésekkel egy időben.[64]

A katonai igazgatás, hasonlóan a belső és külső hadműveleti terület felosztásához, kétféleképpen valósítottak meg a vármegyében: volt, ahol *részlegesen* és volt, ahol *teljes* mértékben vezették be.[65]

Ahol *részleges*en lett bevezetve a katonai igazgatás, ott a kormány a hadsereggel együttműködve irányított. Ung vármegye esetében a külső hadműveleti terület járásai, az ungvári, a nagykaposi, a szerednyei és a szobránci járásokban került bevezetve. Itt a kormány elsősorban *kivételes intézkedésekkel* irányította a helyi életet, azon belül általános és részleges[66] intézkedésekkel. A polgári adminisztrációnak elég nagy volt a mozgástere - ezzel együtt a feladata is. E területek elsősorban, mint ellátó vagy csapatösszevonó és vonultató funkciókat töltöttek be, és részben emiatt a katonaság, hogy a figyelmét és erőforrásait minél inkább a frontra összpontosítsa, hagyta, hogy inkább a kormány szervei foglalkozzanak az élelmiszer- és nyersanyagellátással, szállításának folyásával és az utak, vonathálózatok állapotával.

A *teljes katonai igazgatás* bevezetésével a polgári adminisztráció teljesen alá lett rendelve a hadseregnek. E igazgatás alapját a még békeidőben is működő katonai adminisztrációs forma adta. Békeidőben ez katonai területekre és hadkiegészítő kerületekre szerveződött.[67] Háború idején egyes területek teljes irányítását is átvehette a hadsereg[68], leginkább akkor, ha a kormány szervei elmenekültek, amire Ung vármegye esetében volt is példa az északi járásokban (például a nagybereznai járásban).

Hogy a kormány és a katonaság együttműködése a lehető leggördülényekebb legyen, 1914. július 26-án életbe léptették azt a törvényt, amelynek következtében az északkeleti

---

[64] SUSLIK Á: *A hadműveleti területek…* 2016, 2016 58-63
[65] U.O.
[66] *Általános* alatt a civil lakosságra vonatkozó összes szabályozás; *részleges* alatt pedig az egyes csoportok, például a hadköteles korúakra vonatkozóak.
[67] A kerületek egybeestek a cs. és kir., valamint a honvéd kerületekkel. Katonai közigazgatásuk párhuzamosan működött Kassa központtal. In: RAVASZ István: *A Magyar Királyi Honvédség szervezete és katonai közigazgatás 1868-1945*. In: Hazánk dicsőségére. Szerk. LUGOSI József-MARKÓ György. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2008. 51. és VÁGHÓ Ignác: *Katonai közigazgatás*, Budapest, 1900. Kiss János: *Módszeres utasítás a katonai közigazgatás és katonai iránytan oktatására a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán*, Budapest, 1895.
[68] 1912. évi LXIII. törvénycikk. 1-17 §. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200063.TV (2022-03-04)

vármegyék területére, a kassai VI. hadtestparancsokság területére *kormánybiztost*[69] neveztek ki, id. Molnár Viktor személyében. A kormánybiztos feladata a katonai közigazgatási szervekkel való szorosabb együttműködés elsősegítése volt. Mindemellett felelt a kémelhárításért, az utak biztosításáért és karbantartásáért, a csendőrség irányításáért, továbbá a hadsereg számára fontos nyersanyagok zavartalan beérkezéséért és nem utolsó sorban a lakosság nyugalmának megőrzéséért is, a rend fenntartásáért. A karhatalmom alkalmazására is jogosult volt, persze előtte egyeztetnie kelletett a helyi hatóságokkal, mivel ők ismerték legjobban az ottani körülményeket.[70]

A harcok alatt a régióban nem a hadtest vagy az állomásparancsnokságok vezették a katonai irányítást, hanem több hadsereg, a 2. és 3. osztrák-magyar hadsereg, valamint a Pflanzer-Baltin hadsereg csoport illetékes szervei. Ezek a csoportok sokszor egyszerre, határvonalak nélkül rendelkeztek a régióról. Ez legjobban a hadtápterületeknél érhető tetten, ahol egyáltalán nem voltak határvonalak a területek között és a hadtápalakulatok már-már rendezetlenül működtek. Mindezt azt is nehezítette, hogy a visszavonulást követően jól kidolgozott tervvel sem rendelkeztek a hadseregek ellátás és igazgatás terén, merthogy a terület katonai védelme a felvonulási tervekben nem szerepelt. Csak 1915 elejére realizálódott egy működőképes, szervezetszerű ellátási és irányítási rendszer. Ezt bizonyítja, hogy a harcok elején egyetlen, még békeidőben is működő hadtápállomás működött a térségben, Munkács központtal. Vasúti élelmezési raktárakat csak később, Csapon, Munkácson, Ungváron, Bátyúban és Szolyván létesítettek.[71]

Ung vármegye elsősorban a 2. osztrák-magyar hadsereg hadtápterületévé vált. A vármegyeszékhely, Ungvár lett a hadtáp és egyben hadsereg parancsnoksági központja. Az 1915. február 13-ai állapotok (*3. számú melléklet*) szerint a következőképpen szerveződött a hadtápterület:

---

[69] 1914. évi LXIII. törvénycikk 4. §.: (A kormánybiztos) Hivatásuk az is, hogy szükség esetén a közrend és a közbiztonság fenntartásáról gondoskodjanak és hogy azokat a rendes közigazgatási intézkedéseket is megtegyék,a melyek a hadviselés sikere érdekében szükségesek. A kormánybiztosok az illető katonai parancsnokok szándékaival összhangban kötelesek eljárni. In: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=91400050.TV&targetdate=&printTitle=1914.+%C3%A9vi+L.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev (2022-03-04)

[70] SUSLIK Á: *A hadműveleti területek…* 2016 58-63

[71] *Hadtörténelmi Közlemények* 130. évf. 2. sz. 2017. Suslik Ádám: *Bereg és Ung vármegye az orosz betörés időszakában (1914-1916),* Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 405-432

- Két nagy hadtáp körlet lett kialakítva, ahol beleesett Ungvár, Perecseny, Nagyberezna, továbbá Csontos, Fenyvesvölgy és Hajasd; mindemellett a nagyobb települések mellett a katonai körletek is ki lettek alakítva, az utak mentén,
- Kihelyezett hadsereg-hadtápparancsnokság, hadtápcsoport és zászlóalj volt Ungváron, Nagybereznán, Fenyvesvölgyön,
- Lőszerellátó állomások lettek létesítve Ungváron, Fenyvesvölgyön és Hajasdon,
- Módosított ellátási helyeket helyeztek ki Ungváron, Perecsenyen, Nagybereznán, Csontoson, Fenyvesvölgyön és Hajasdon.
- Az említett településeken ellenőrző állomásokat is létrehoztak, főleg csendőr legénységgel.

Mint az megállapítható, a nagyobb települések a parancsnokságok állomáshelyeivé váltak és a hadsereg megpróbálta a körletek és az ellátó állomásokat a fő vonat- és úthálózatok mentén kialakítani. Így a Csap és az Uzsoki-hágó között húzódó Ungvár-Perecseny-Nagyberezna-Sóslak-Csontos-Fenyvesvölgy-Hajasd útvonal kulcsfontosságú volt mind ellátás, mind felvonulás terén. Ezért itt fokozott ellenőrzést és több olyan intézkedést hoztak, hogy az ellátmány és a katonaság zavartalanul végig folyhasson.[72]

A kiépült katonai igazgatási rendszeren keresztül a hadsereg képes volt hatékonyan irányítani a vármegyében. Az 1914 és 1915 közötti időszakban a katonai igazgatás leginkább a rekvirálás, az ellátás, a hadtáp és felvonulási útvonalak állapota, valamint a rend és kémügy ügyeivel kellett, hogy foglalkozzon. A hadvezetés igyekezett ezeket megoldó vagy elősegítő határozatokat kiadni. Az irányítás eszköze legtöbb esetben a katonaszerű utasítások voltak. Az utasítások címzettjei általában a helyi államszervek (első sorban a helyi szolgabíró vagy akár a főszolgabíró) voltak. Maguk a helyi hatóságok fontos feladatokat láttak el ebben a katonai rendszerben: egyrészt, ha a vármegyét érintő ügyekről (például az út rossz állapota az adott településen) volt szó, akkor sokszor nekik kellett a nyersanyagokat előteremteni; másrészt tehermentesítették a hadsereget az olyan ügyektől (mint például a menekültügy, az evakuálás, a rendfenntartás, a kémügy, infrastruktúra állapota vagy akár az élelmiszerellátás) amikért kár

[72] SUSLIK Ádám: *Bereg és Ung…* 2017, 423-432

lenne a katonaságnak értékes erőforrást fordítani a frontvonalról. A két hadsereg hadvezetése az irányítás terén két fő területe összpontosított: a rekvirálásra és a rend fokozott fenntartására.[73]

2.2.2. Fokozott ellenőrzés: menekültügy, kolera, kémügy, mozgáskorlátozás, a csendőrség szerepének átértékelődése.

A menekültügy az egész régiót érintő probléma volt. A menekültáradat, a menekülő lakosok a falvakban pánikot, az utakon dugókat és a vasútállomásokon a vonatállomásokat teljesen megbénító sorokat okozott. Hogy úrra legyen a helyzeten, Ung vármegye kormánya parancsba adta a menekültek feltartóztatását, elszállásolását, a szervezett elszállítást, a rend fenntartását, a lakosság megnyugtatását. Azonban ezzel a vármegye egyedül nem tudott megbirkózni.[74] A vármegye szerveinek, különösen a csendőrségnek egyszerűen nem volt elég arra kapacitása, hogy fentartsa a rendet.[75] A hadvezetés számára pedig kulcs fontosságú volt, hogy a vasutak és ezzel együtt az utak tehermentesítve működhessenek az ellátás és felvonulás alatt. Nem engedhették meg maguknak, hogy a menekültek ezt lelassítsák vagy megakadályozzák.[76] Ezért hamar a menekültekkel kapcsolatos ügyek vármegyei szinten a hadtestparancsnok hatáskörébe került, míg a kisebb menekültügyeket a vidéki csendőrségnek intézte.[77] A hadtestparancsnokságok fokozták a rendfenntartó erők számát a vasútállomásokon és a tömegeket igyekeztek szétoszlatni. Sőt a katonák is kisegítették a csendőrséget.[78] A hatóságokkal olyan intézkedést is kiadattak, aminek értelmében csakis a hivatalból kirendelt vagy a hivatali főnöke által kiadott igazolvánnyal rendelkező személyek tartózkodhattak a vasútállomások körül.[79] Ezzel párhuzamosan újra szervezték és leegyszerűsítették a menekültek befogadását és elszállíttatását: a galíciaiakat ideiglenesen elszállásolták és 24 óra alatt szállították el őket, nekik elkülönített lezárt, kísérettel biztosított vonatokon, melyek Budapestre, Ungarisch Hradischba

[73] VÖLGYESI Zoltán: *Harctértől a hátországig: Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében*, Budapest, 2016, 43-59
[74] KTÁL, F. 4., op. 1. od. zb. 716. 13. Az ungvári főszolgabíró jelentése a vármegye helyzetéről
[75] MNL OL. K 148. Galíciai menekülők kísérete. Az ungvári m. kir. határszéli rendőrkapitányság 1914. november 20-ai jelentése. 9254/1914. 37. tétel. 485. doboz. 8488. alapszám. 93-95.
[76] MNL OL. K 148. Galíciai menekültek továbbítása. 8663/1914. 37. tétel. 485. doboz. 8488. alapszám. 199-203.
[77] VARGA R: *Kémek és kémgyanús…* 2017 48-55
[78] SUSLIK Á: *A hadműveleti területek sajátosságai…* 2016, 121-123
[79] Ung. 1914. október 18. 52. évfolyam 46. szám. 1.

vagy Szatmár megyébe mentek. Magát a szállítást a vonalparancsnokságok végezték.[80] Ennek következtében a menekültügy 1914 telére többé-kevésbé megoldódott, aminek az volt az ára, hogy a hadsereg lényegében teljes egészében lefoglalta és irányítása alá vette a vasút- és az úthálózatokat egy részét is.

A menekültek érkezésével a koleraveszély is csak fokozódott. A kolera gyorsan szedte áldozatait, októberre-novemberre csak fokozódott a napi esettszám és félő volt, hogy a hideg téli hónapokra, amik amúgy is a vármegye számára a „járványos hónapok voltak", akár be is robbanhat a járvány országosszinten.[81] Ezért Budapest kiküldte Dr. Hajós Béla miniszteri tanácsost, közegészségügyi főfelügyelőt, hogy a helyi kormányszervekkel és hadseregekkel együtt kidolgozzák és meghozzák a megfelelő intézkedéseket a járvány megfékezésére.[82] Az egyik leglényegesebb lépés, amit megtettek, hogy fokozták a menekültek és egyben a katonák ellenőrzését is. Az ide érkező menekülteket a rendőrség 5 napra történő fogházi megfigyelés alá a zárták, a katonák számára betegmegfigyelő állomásokat hoztak létre, továbbá részükre több új, az esetleges kolerásoktól elkülönített kórházat is felállítottak, amiket a vármegye városai finanszíroztak.[83] Mindennemű megbetegedést azonnal a tiszti főorvosnál és a rendőrségen vagy a csendőrségen kellett jelenteni.[84] Sőt a hadsereg részéről olyan parancs is életbe lépett, hogy abban a házban, ahol a beteg (és nem föltétlenül kolera, hanem akár tífusz beteg esetében is) el volt szállásolva, azt, ha nem tudták fertőtleníteni, akkor azt felgyújtották.[85] Mindemellett a hadtestparancsnokoknál bakteriológus orvosokat osztottak be, laboratóriummal együtt. A hadtesteknél megelőző rendszabályként minden járványszerű betegség ellen az alakulat minden embere oltást kapott.[86]

A kolerás betegek ellátását igyekeztek már a frontvonalhoz legközelebb eső településeken megoldani. Odafigyeltek a betegek és egyben a sebesültek fertőtlenítésére és szállításuk megszervezése. Utóbbi a vármegye rossz infrastruktúrája miatt nehézkesen ment végbe. Továbbá a betegséget elkapó katonák ellátása a felvidéki járásokban 14 barakk kórházat létesítettek. Ung

[80] MNL OL. K 148. Molnár Viktor kormánybiztos a határszéli vármegyéknek kiürítésének tárgyában. 8572/1914. 37. tétel. 485. doboz. 8488. alapszám. 217.
[81] SUSLIK Á: *A hadműveleti területek sajátosságai…* 2016, 121-125
[82] KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 749. 144.
[83] Ung. 1914. szeptember 27. 52. évfolyam 43. szám. 2.
[84] Ung. 1914. szeptember 27. 52. évfolyam 43. szám. 2
[85] SZURMAY Sándor: *A magyar katona a Kárpátokban.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940. 26-39.
[86] SUSLIK Á: *A hadműveleti területek sajátosságai…* 2016 103.

és a szomszédos Bereg vármegyében két ilyen kórház működött: egy Ungvár szélén, melyet Gróf Czebrian Istvánné, Roskovits Emanuelné és Szoták Margit üzemeltettet; egy pedig Munkácson a téglagyárban, melyet Weinberg ezredorvos vezetett.[87]

A kémügy a vármegye és hadsereg számára jelentős veszélyforrás volt, ami legfőképpen a hadsereget, a végbemenő hadműveleteket érintette. Így a hadsereg, a kormány szerveivel együtt megpróbált mindent megtenni annak érdekében, hogy felkutassák, kiszűrjék és elkapják az orosz kémeket. Csak ez az adott helyzetben nehéz volt, mert keletről számos család menekült és lépte át a Magyar Királyság északkeleti határait, sok esetben mindenféle hivatalos papír nélkül. Mindemellett a visszavonulás során több katona vagy egység kallódott el egymástól, így a csapatok részéről állomány részről kisebb káosz volt.[88] Mindezek ellen a hadvezetés megerősítette az ellenőrzést a településeken, a vasútállomásokon, az utakon és még saját egységein belül is. Minden gyanús személyt jelenteni kellett. A katonai állomásparancsnokságok megtiltották, hogy a sajtóorgánumok térképeket, helyszínrajzokat közöljenek a csapatok állásáról, hadmozdulatairól.[89] Ehhez kapcsolódik az a fontos intézkedés, hogy a katonák családtagjainak megtiltották a harcvonalban történő közlekedést.[90]

1915. január 18-án a 3. osztrák-magyar hadsereg rendeletet adott ki a hadműveleti terület belüli polgári mozgása terén. A határozat értelmében attól a naptól fogva teljesen le lett állítva a polgári közlekedés. Ennek fő oka a január 22-23-ra tervezett offenzíva volt, hogy a katonai csapatok számára biztosítsák a zavartalan felvonulást és ellátást. Utazási engedélyt csak azok a személyek kaptak, akik parancsoksági pecséttel rendelkeztek.[91] Ez a rendelkezés amúgy megelőzte az a későbbit körrendeletet, amit később a Belügyminisztérium adott ki február 21-én, amikor is megtiltotta a Kárpátokban lévő katonák rokoni vagy egyéb látogatását.[92] Az a tény, hogy a katonai parancsnokságok utasításai nem voltak szinkronban a kormányrendeletekkel nem

[87] Ung. 1914. november 8. 52. évfolyam. 49. szám. 1.
[88] VARGA R: *Kémek és kémgyanús…* 2017 48-55
[89] Határszéli Újság. 1914. november 30. VII. évfolyam. 48. szám. 3.
[90] KTÁL, F. 4. op. 1. od. zb. 721. 30, 48
[91] KTÁL. F. 10. op. 5. od. zb. 889. 7, 20.
[92] 381. 24.570/1915 B. M. eln. sz. *Körrendelet a harcvonalban levő katonák látogatásának megszüntetéséről*, in: Magyarországi Rendeletek Tára, 1915, 1214-1215

volt újdonság. A háború során általános volt az, hogy a katonaság nem ismerte a kormány intézkedéseit, rendelkezéseit.[93]

A katonai igazgatás bevezetésével a kormányszervek rendfenntartó és rendvédelmi szerve, azaz a csendőrségek szerepe is átértékelődött. Az első világháború évei alatt tovább bővült a feladatkörük, amiknek az elvégzéséért különleges jogokkal ruházták fel őket. A háborús helyzet természetesen mindenkor szigorúbb ellenőrzéseket eredményezett. Elsődleges feladatuk természetesen a rend és a nyugalom fenntartása volt. Azonban szerepet vállaltak a menekülök elhelyezésében, szállításában, a gyanús személyek és kémek felkutatásában, a feljelentések kivizsgálásban, továbbá a fronthoz közeli vármegyék esetében az evakuálásokban és akár a fronton való harcban is.[94]

A csendőrséget a polgári hatóság, de inkább katonai igazgatás polgári képviselője, aki rendeleteivel és közvetlen utasításai által irányíthatta a csendőrséget. Mindemelett, mint a hadsereg „meghosszabbított kezének" a szerepet is betöltötte. Mint kiképzett, fegyveres és rendfenntartó erők, hasznukat vették a hadműveleti területek rendfenntartásában és fokozott ellenőrzésében, különösen a vonalállomások, a menekültek kíséretében, evakuálásoknál vagy a razziák végrehajtásában. Ezt a szerepkört támasztja alá az első hivatalos rendelet, ami a katonai igazgatás bevezetés után érkezett meg a vármegye részére és a katonai irányítást taglalja. A rendelet többek mellett kitért azokra az utasításokra is, amelyeket megszállás esetén a hivatalnokoknak és a csendőrségnek végre kellett hajtaniuk. Ennek értelmébe, amikor például az ellenséges csapatok elérik a megye határát, akkor a csendőrségnek kell lennie az utolsó rendvédelmi szervnek, amely elhagyja a kiürített zónát.[95]

Ung vármegye csendőrsége számára a rázúduló feladattömeg, a bűncselekmények kivizsgálása, a kémek felkutatása, a megfigyelések, az állomások ellenőrzése és legfőképpen a galíciai menekültirányítás nagyon megterhelte. Ezért az első betörés idején 1914. november 23-ig csak helyi külszolgálatot tudtak végezni. A második orosz betörés időszakában a Bereg vármegyében Munkács és Bátyú között állandó mozgó vonatellenőrzést tartottak, ami később kiterjedt Ung vármegyére is, a Munkács-Nagyberezna vonalra. A harcok miatt a menekültek

[93] FELSZEGHY Béla: *Az evakuálás problémája I. Magyar Közigazgatás*. 1917. szeptember 22. XXXV. évfolyam, 38. szám, 1917. 2–3.
[94] VARGA R.: *Kémek és kémgyanús…* 2017 47-50
[95] KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 1-3

száma ismét növekedett, miközben sokan az északi járásokból már haza kívántak térni, amit a hadvezetőség hadműveleti területi jellege miatt nem engedhetett. Ekkor a legfontosabb cél az idegenforgalom minimumra való korlátozása volt.[96] A két betöréssel párhuzamosan a kiürítéseket is nekik kellett végrehajtani, néha a hadsereggel karöltve. Ezek történtek tervszerűen és váratlanul: előbbinél a területeket önként adták hadicélra, másikat meg a frontmozgása következtében. Mindkét esetben a legfőbb indok a beállt frontáttörések voltak és leginkább Ung vármegye északi járásait érintette.[97] A lakosság evakuálásánál két fontos szabályt kellett a rendfenntartó erőknek mindenekelőtt szemelőt tartani: a 17 és 55 év közötti munkaképes férfiak, valamint a haszonállatok kimentése.[98]

A 3. osztrák-magyar hadsereg kérésére megemelték a városi vasútállomások csendőrségét. Ez azért kellett, hogy egyrészt fenntartsák a rendet, különösen a menekültáradatok idején, másrészről pedig, hogy a kémek átszivárgását lekacsolják idő előtt. E keretén belül például Ungvárra egy detektívet és egy tíz főből álló csendőrkülönítmények rendeltek ki.[99] Ám ennek volt még egy oka: még pedig az, hogy jelentések szerint a vármegyék csendőrségei nem végeztek megfelelően a munkájukat.[100]

A helyi és szomszédos vármegye csendőrségének munkáját a hadsereg és a Belügyminisztérium többször is firtatta. Elsősorban a szomszédos Bereg vármegye Munkács városa ellen indítottak vizsgálatot, de kitértek a csapi és ungvári csendőr és rendőrhatóságokra is.[101] Hanyagsággal és felületességgel vádolták őket. Ezt Ung vármegye alispánja, Lőrinczy Jenő el is ismerte, de a nagyszámú katonaságra hivatkozva, hogy a rendfentartó szervek a menekülteket teljes ellenőrzés alatt tartja, de a katonai egyéneket már nem. Csap városában, ami a hadi helyzet miatt fontos csomópont lett, naponként 4-5 irányba utazó tiszt érkezett, akik ellen a kellő állomásparancsnoksági vagy főtiszti engedély nélkül nem kutathattak át.[102]

---

[96] MNL OL. K 148. Molnár Viktor kormánybiztos a menekülők továbbításáról telefonon jelentést tesz. 9235/1914. 37. tétel. Alapszám nélkül. 1-2.
[97] FELSZEGHY Béla: *Az evakuálás problémája II.* Magyar Közigazgatás. 1917. szeptember 30. XXXV. évfolyam, 39. szám, 1917. 3–4.
[98] SUSLIK Á.: *A hadműveleti területek … 2016* 76.
[99] MNL OL. K 148. Munkácsi IV. csendőrkerületi parancsnokság. Idegenek ellenőrzése tárgyában tett intézkedések. 1512/1915. 36. tétel. 579. alapszám. 515. doboz. 21-22.
[100] MNL OL. K 148. Munkácsi határrendőr kapitányság az idegenek ellenőrzése tárgyában. 5644/1915. 36. tétel. 579. alapszám. 515. doboz. 11.
[101] SUSLIK Á.: *A hadműveleti területek … 2016*, 102-107
[102] U.O.

2.2.3. Intézkedések az ellátással és a rekvirálással kapcsolatban

A harcoló alakulatok élelemben, lőszerben, gyógyszerben és egyéb nyersanyagban való ellátása kiemelt fontosságú volt a hadsereg számára. Ezeknek a biztosítása a hadtápparancsokságokra és a hadtápállomásokra hárult.

A rekvirálásokért, az ellátásért, a forgalomért és a szolgálatkezelésért elsősorban hadtápparancsnokság felelt. A feladatok elvégzéséért a parancsnokságok részére katonai alakulatokat utaltak, amiket helyszíni forrásokból tartottak fent.[103] Az utasításokat a hadtáp-főparancsnokságtól kapta. A hadtápparancsnokságok tisztikara saját területein azonos jogokkal rendelkezett, mint a hadseregparancsnokok.

A hadtápállomások fő feladata a rend fenntartása, a forgalom megfelelő biztosítása és a rendelkezésre álló javak felhasználása volt. A hadsereg hadtápparancsnokságának vagy közvetve hadtáp kerületi parancsnokságnak voltak alárendelve. Legénységét legtöbbször a katonai helyi hatóságok alkották, vezetőjük az állomásparancsnok volt.[104]

A 2. osztrák-magyar hadsereg visszavonulásakor már elrendelte a hadtápállomások létrehozását az északkeleti vármegyékben (Ungváron, Zemplénorosziban, Sztropkón, Felsővízközön, Bártfán és Eperjesen), a vasúti vég és elágazó állomásokon pedig pályaudvar parancsnokságokat hozott létre.[105] A vasútállomásokot a hadsereg egységei ellepték, Ungvár vasútállomását feltehetően a legszigorúbban ellenőrizték, sőt gyakorlatilag a katonai alakulatok meg is szállták.[106] Azonban mindez nehézkesen ment végbe. A vezérkar a tervezésnél nem számított, vagy legalábbis nem megfelelően készült fel arra, hogy a front az északkeleti vármegyékben is elérhet, így ebben a régióban meglehetősen kevés vagy rosszul fenntarott hadtápállomások és raktárak voltak.[107] További gond az újonnan létrehozott állomásokkal az volt, hogy nem jelölték ki körzeteiknek pontos határait. A későbbiekben ezzel kapcsolatban a

[103] *Hadtáputasítás.* Kizárólag szolgálati használatra. Tervezet. Pallas Kiadó, Budapest, 1914. 2-5.
[104] *Hadtáputasítás*, 1914. 7-8. vö. Szolgálati Szabályzat a magyar királyi honvédség számára. Harctéri szolgálat, I. és II. rész. Pallas Kiadó, Budapest, 1914. 1915.
[105] GOTTL Jenő - MOJZER László: *Hadseregünk ellátása a világháborúban (1914-1918).* S. n. Budapest, 1921. 130-133.
[106] SUSLIK Á.: *A hadműveleti területek … 2016*, 102-107
[107] *Hadtörténelmi Közlemények* 130. évf. 2. sz. 2017. SUSLIK Ádám: *Bereg és Ung vármegye az orosz betörés időszakában (1914-1916),* Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 405-432

hadvezetés úgy határozott, hogy az adott állomás parancsnokság határa körülbelül a legközelebbi feléig terjedhetett.[108] Mindezt még bonyolította az a tény, hogy a 2. hadsereg a 3. hadsereggel együtt osztozkodtak a vármegyén, olyan hadtápkörzetekben, amiknek nem volt pontos határa. Ebben az esetben az Armeeoberkommando (AOK), azaz a hadsereg-főparancsnokság próbált szabályozni.

A beszerzés jellege nagyban függött attól, hogy az adott területet elhagyta-e a lakosság vagy sem. Az általános elv az volt, hogy míg előbbinél a hadtáp alakulatok, utóbbinál a katonai alakulatok maguk végezték el a szervezett beszerzést. Mindemelett előbbinél a lakosság rögtön kérhetett kártérítést, míg utóbbinál magától értetődően nem, mert nem volt ott, hogy ezt megtegyék. Azonban a hadsereg ezt is meglehetősen szabadelvűen kezelte, mert annak ellenére, hogy például Ungváron a hatóság helyén maradt, a katonai parancsnokság önállóan rekvirált.[109] Továbbá a kártérítést sem tudták teljeskörűem megoldani, miközben az embereknek kötelező volt beszolgáltatni javaikat. A rekvirálásokkal kapcsolatban is meglehetősen késve tájékoztatták a vármegye lakosait: a helyi lapok csak 1914. október 5-én ismertették a beszerzés módját és a beszerzett termékek árszabásait.[110] A hivatalos belügyminisztériumi rendelet meg csak október 26-án közölték a helyiekkel.[111] Ezek miatt is a gyakorlatban zavarosan, nem egyértelműen mentek végbe a beszerzések, amit leginkább a vármegye lakosai szenvedtek el. Ungvárt, valamint az ungvári és szerednyei járás községeit, amik hónapokon át háborús övezetek voltak, 1915 tavaszára a hadsereg úgy „kiette", hogy nemcsak a májusi rekvirálás eredménytelen lett, de már a lakosság élelmezése is súlyos problémává vált.[112]

A hadsereg ellátása mellett a katonák beszállásolása is komoly tehret jelentett mind a hadvezetés, mind és leginkább a vármegyének. A katonaság alapvetően bármilyen épületet hadi célokra lefoglalhatott és használhatott.[113] Egyes épületeket, mint például a nagybereznai és perecsenyi járás iskoláit foglalták le és használták fel barakkoknak, tábori kórháznak vagy menekültszállónak is akár. De így került például a hadsereg irányítása alá a szomszédos Bereg

[108] Hadtáputasítás, 1914. 7-8. vö. Szolgálati Szabályzat a magyar királyi honvédség számára. Harctéri szolgálat, I. és II. rész. Pallas Kiadó, Budapest, 1914. 1915.
[109] VÁRHIDY Lajos: *Magyar városok közigazgatása*. In: Városi Szemle. 1915.(március-április) 3-4. szám. 189
[110] Határszéli Újság. 1914. október 5. VII. évfolyam. 40. szám. 2.
[111] Határszéli Újság. 1914. október 26. VII. évfolyam. 43. szám. 1.
[112] KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 801. Az ungvári főispán jelentése a rekvirálások eredményéről 84-45.
[113] 1879: XXXVI. Törvénycikk 1-31. § elérhető: https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900036.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30 (2022.03.26.)

vármegyei munkácsi téglagyár, mint barakk-kórházak felállítására alkalmas terület.[114] De a lakosság házában, otthonában is megszállhattak a katonák, akiket a tulajoknak (ha ott voltak) el kelletett látniuk. Mindez leginkább törvényhatóságot terhelte, mert nekik kellett a beszállásolás költségeit, a katonákat befogadott lakosok kártérítését állni.

A rekvirált termények, a megszállt épületek mellett a helyi „kétkezi munkásokat", azaz a lakosságot is felhasználhatta a hadsereg. Ezt meg is tette, leginkább kézimunka, például útjavítás formájában. 1915. január 15-én például a 3. osztrák-magyar hadsereg hadtápparancsnoksága levelet intézett a vármegye vezetőihez, hogy a hadműveleteket nehezíti a közutak rossz állapota. A hadtápparancsnokság elsősorban az ungi alispánokat vonta felelőségre. Kötelezték őket, hogy a hadműveleti terület összes munkaképes férfi és női lakosát kötelezzék útkarbantartási munkálatokra. Így hát a falvak lakosai kimentek és kövekkel feltöltötték az utakat, a sarat lehúzatták. Mindezzel együtt a vasúti állomások kitakarítását is velük hajtották végre, alapvetően egészségügyi okokból. A munka elvégzéséért és minőségéért a legközelebbi parancsnokságok feleltek.[115]

[114] KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 716. 13. Az ungvári főszolgabíró jelentése a vármegye helyzetéről
[115] KTÁL. F. 10. op. 5. od. zb. 889. császári és királyi 3. hadseregparancsnokság levelei, kormánybiztosi levelek, utazási korlátozás a hadműveleti területeken. 4-5.

ÖSSZEFOGLALÓ

A munka célja az volt, hogy levéltári források és szakirodalom segítségével egy összefoglaló kép megalkotása Ung vármegye kapcsolatáról az azt irányító 2. és 3. osztrák-magyar hadseregről a téli kárpáti csata idején. A kutatás során különböző szakirodalmat, levéltári forrást és a sajtótermékeket használtuk fel.

A Kárpátokért és az ország védelméért nagy veszteséggel járó, kegyetlen és elkeseredett harcok folytak 1914 és 1915 között. Az újfajta háború majdnem minden tekintetben megmutatkozott a vármegyében. A havas Kárpátokban nagyszabású hadműveletek hajtottak véghez, új, nagy mennyiségű fegyverrel, mindezt biztosító szállítással, lőszerrel és nyersanyaggal. A modern állam működésének alapját képező adminisztrációra soha nem tapasztalt feladatmennyiség és a háborús helyzettel járó súly nehezedett.

Ung vármegye, mint belső és külső hadműveleti terület élte át az őszi és téli harcokat. A vármegye egyike volt a Magyar Királyság legszegényebb és legelmaradottabb tartományának, ami befolyásolta nem csak a harcok menetét, de a katonai irányítás munkáját is. Olyan harcra, ami az első világháborúban volt, arra a vármegye nem volt felkészülve. A legnagyobb kihívások, amivel a vármegye és ezzel együtt a hadsereg is szembe kellett nézzen a frontvonal harcai mellett, a nagy menekülthullám, a lakosság pánikja, a kémügy, a kolera járvány kitörése, a birodalmi csapatok felvonultatása és ellátása, az utazási és ellátási problémák, továbbá a rendfenntartása voltak. A vármegye ezekkel a feladatokkal egymaga nem tudott megbirkózni. Mindez a hadseregek megérkezésével tovább is bonyolódott.

Hogy a vármegyében a hadsereg milyen katonai irányítást alkalmazott és az milyen intézkedésekkel, hatásokkal járt a vármegyére nézve? Alapvetően az előírtak érvényesültek: a front közeledtével fokozódott került a katonai igazgatás, valamint a hadműveleti területté válás is. A vármegyét a hadsereg és azok alakulatai lépték el. Az irányítást gyakorlatilag a katonaság átvette és polgári hatóságok, mint a hadsereg kiszolgáló és segítő szerepet töltötték be. Az ellenőrzés fokozódott.

Mindez azonban Ung vármegye esetében tovább bonyolódott. Először is a front gyakori mozgásának következtében két féle hadműveleti terület került bevezetésre: külső és belső. Míg

előbbi klasszikus értelemben hátország volt, addig utóbbi a front és a hátország köztes, evakuált, a hadsereg által lakott és vezetett zóna lett. Itt az irányítás a hadsereg teljesegészében átvette, merthogy azokon a területekről a kormány szervei a legtöbb esetben elmenekültek. A többi területen polgári irányítás a háttérbe szorult - leginkább a hadsereg irányított és a hatóságok ellátták a nekik kiszabott feladatokat. A katonaság célja pedig a rendfenntartása és az ellátás minél effektívebb, de legfőképpen zavartalanabb biztosítása volt. Ennek érdekében rendezték a menekültek elszállíttatását, az utakat lezárták, ahogy a vonatállomásokat is, ahol hadtápállomásokat hozták létre. Az utazást a hadműveleti területek között leállították vagy komoly ellenőrzések alá vetették. A szörnyű állapotban lévő infrastruktúrát a helyi lakosokkal oldották meg, ami a legtöbb esetben az útjavításban merült ki. Az akkor éppen kitörő kolera járvány ellen az előírt intézkedéseket hajtották véghez. A kémek ellen megerősítették a kémelhárítást és állandó rendszerességgel razziákat hajtottak végre.

Összeségében az elmondható, hogy Ung vármegye sajátos helyzete még bonyolultabbá, ezáltal nehezebbé tette a katonai irányítás munkáját. A Kárpátokért folyó harcok mellett itt, az úgymond hátországban is hatalmas erőfeszítések mentek végbe azért, hogy biztosítani tudják a fronton harcolók küzdelmét. A vármegye pedig ezalatt teljesen ki volt szolgáltatva a birodalmi hadseregnek, ezáltal a háborúnak is.

Budapest, 2022.04.08.

Hallgató

Tutor

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM JEGYZÉKE

I. ÁLLAMI DOKUMENTUMOK:

1. 1879: XXXVI. Törvénycikk
2. 1912. évi LXIII. törvénycikk.
3. 1914. évi LXIII. Törvénycikk

II. FORRÁSOK

4. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), Fond. 4. opisz. 1. odinica zberihanya 716
5. KTÁL F. 4. op. 1. od. zb. 408.
6. KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691.
7. KTÁL, F. 4. op. 1. od. zb. 721
8. KTÁL. F. 10. op. 5. od. zb. 880
9. KTÁL. F. 10. op. 5. od. zb. 889.
10. KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 676
11. KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 693
12. KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 694
13. KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 716
14. KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 749.
15. KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 768.
16. KTÁL. F. 4. op. 1. od. zb. 801.
17. KTÁL. F. 7. op. 1. od. zb. 2714
18. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 27 (1914. 12. 18) 22R/65
19. MNL OL. K 148 1512/1915. 36. tétel. 579. alapszám. 515. doboz.
20. MNL OL. K 148 8572/1914. 37. tétel. 8488. Alapszám 485. doboz
21. MNL OL. K 148 9235/1914. 37. tétel. Alapszám nélkül

III. KIADVÁNYOK, RENDELETEK

22. 381. 24.570/1915 B. M. eln. sz. *Körrendelet a harcvonalban levő katonák látogatásának megszüntetéséről*, in: Magyarországi Rendeletek Tára 1867-1945, elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/ (2022.03.28.)
23. *Hadtáputasítás*. Kizárólag szolgálati használatra. Tervezet. Pallas Kiadó, Budapest, 1914 *Hadtáputasítás,* 1914. 7-8. vö. Szolgálati Szabályzat a magyar királyi honvédség számára. Harctéri szolgálat, I. és II. rész. Pallas Kiadó, Budapest, 1914. 1915

IV. SZAKIRODALOM

24. Christopher CLARK: *Alvajárók – Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*. Park, Budapest, 2015
25. DUPKA György: *A Nagy Háború emlékezete Kárpátalján*, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2018
26. GALÁNTAI József: *Az első világháború*. Gondolat, Budapest, 1988
27. GOTTL Jenő - MOJZER László: *Hadseregünk ellátása a világháborúban (1914-1918).* S. n. Budapest, 1921.
28. HANÁK Péter 1978: *Magyarország története 1890-1918,* Akadémia Kiadó, Budapest
29. HORVÁTH János 1872: *Ung megye monographiája*, Ungvár
30. JÓZSA György Gábor: *Ferenc József zászlai alatt (1848-1914),* Corvina, Békéscsaba, 1990
31. JULIER Ferenc: *1914-1918: A világháború magyar szemmel*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933
32. KISS János: *Módszeres utasítás a katonai közigazgatás és katonai iránytan oktatására a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán.* Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1895.
33. LIGETI Dávid: *Előre, Ar*z! Kriterion Könyvtár, Kolozsvár, 2019. 70

34. RAVASZ István: *A Magyar Királyi Honvédség szervezete és katonai közigazgatás 1868-1945*. In: Hazánk dicsőségére. Szerk. LUGOSI József-MARKÓ György. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2008.
35. RAVASZ István: *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúiban 1914-1945*. Puedlo Kiadó, Debrecen, 2003
36. SZIJJ Jolán (főszerk.) (1996). *Magyarország az első világháborúban*. Petit Real Kiadó. Budapest
37. SZURMAY Sándor: *A magyar katona a Kárpátokban.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940
38. VÁGHÓ Ignác: *Katonai közigazgatás,* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, Budapest, 1900
39. VÖLGYESI Zoltán: *Harctértől a hátországig: Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében,* Harmattan Kiadó, Budapest, 2016, 43-59
40. И., БЕЛОВА: *Вынужденные мигранты беженцы и военнопленные Первой мировой войны в России*. 1914–1925 гг. Москва 2014.

V. TANULMÁNYOK ÉS SZAKCIKKEK

41. BAGDI Róbert: *Településnevek Ung és Bereg vármegyében az I. világháborút megelőző kétévtizedben,* Közép-Európai Közlemények 9. évf. 3. (34.) sz, Szeged, 2016
42. FELSZEGHY Béla: *Az evakuálás problémája in: Magyar Közigazgatás*. 1917. szeptember 22. XXXV. évfolyam, 38. szám, 1917.
43. LÁSZLÓ Gézané 2013: *A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig,* ELTE, Budapest
44. SÁNDOR András: *Háborús traumák az első világháborúban,* Első század, 14 évf. 3. sz., 2015. nyár, ELTE, Budapest, 2015
45. SUSLIK Ádám: *"A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914−1916 között"*, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2016

46. Suslik Ádám: *Bereg és Ung vármegye az orosz betörés időszakában (1914-1916), Hadtörténelmi Közlemények* 130. évf. 2. sz. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2017
47. VARGA Róbert: *Kémek és kémgyanús személyek Ung vármegye hadműveleti területén 1914-1915 között* in: Acta Academiae Beregsasiensis, 16. évf. 1. Kötet, 2017.
48. VÁRHIDY Lajos: *Magyar városok közigazgatása*. In: Városi Szemle. 1915.(március-április) 3-4. szám

VI. DIGITÁLIS ADATBÁZISBÓL ÉS A VILÁGHÁLÓRÓL FELHASZNÁLT ANYAGOK

49. BENCSIK Péter: *Hadműveleti területek az első világháború Magyarországán*, in: trianon100.hu, 2022. https://trianon100.hu/blog-cikk/hadmuveleti-teruletek-az-elso-vilaghaboru-magyarorszagan (2022-03-06)
50. SZIJJ Jolán: *Az Osztrák-Magyar Monarchia hadereje I*., Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 2001. Elérhető: https://mek.oszk.hu/06000/06051/html/#d1e228 (2022-03-09)

VII. HÍRLAPOK, SZABÁLYRENDELETEK

51. Határszéli Újság. 1914
52. Ung 1914-1915
53. Ungvári Közlöny 1914-1915

MELLÉKLETEK

1. Számú melléklet: Ung vármegye térképe, az első világháború kitörése előtt néhány évvel

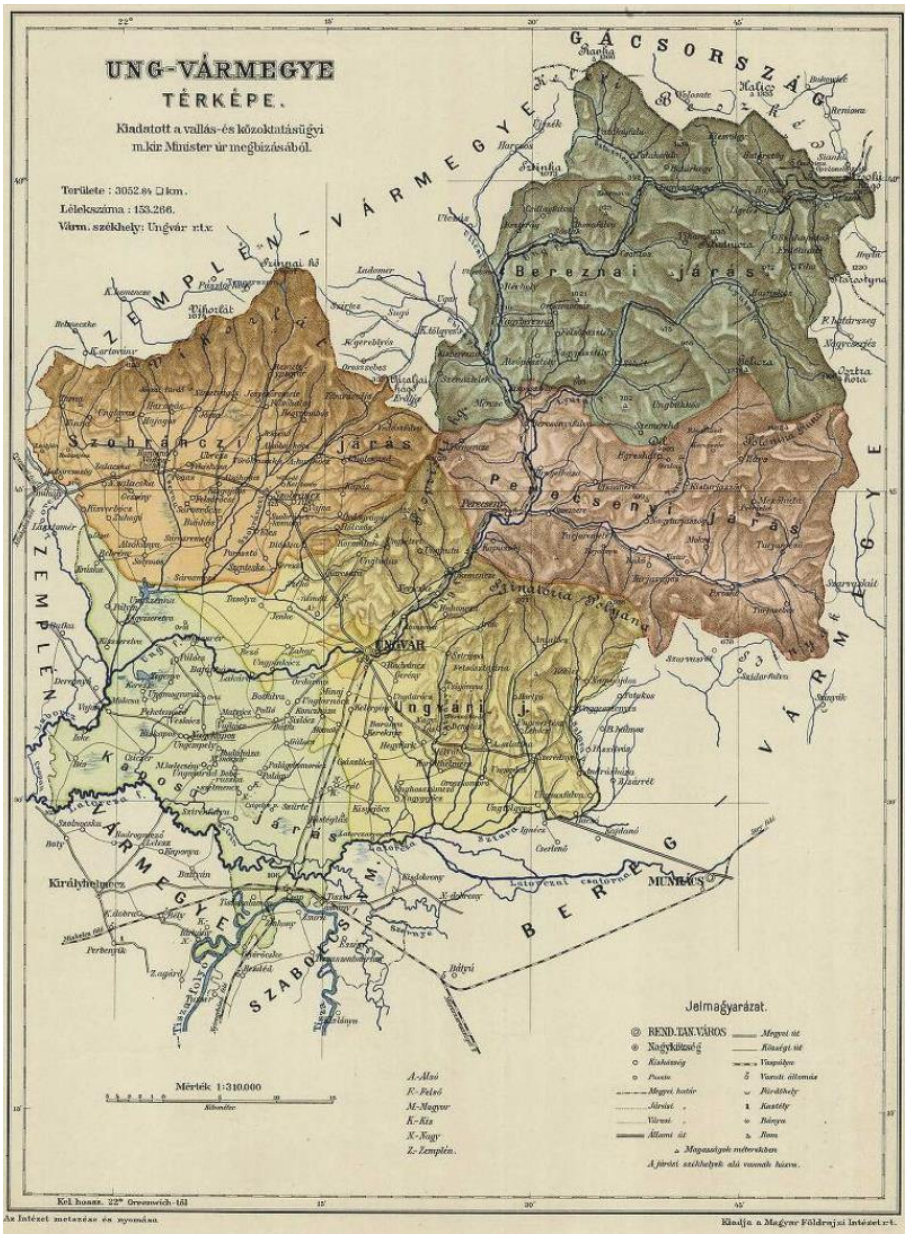

Forrás:https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/1653/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJEQVRBQkFTRSI6IFsiTUFQUyJdLCAiU09VUkNFIjogWyJNVVpFX09SU1pfSEFEVCJdfSwgInF1ZXJ5IjogIlNaTz0odW5nLiBtLikifQ

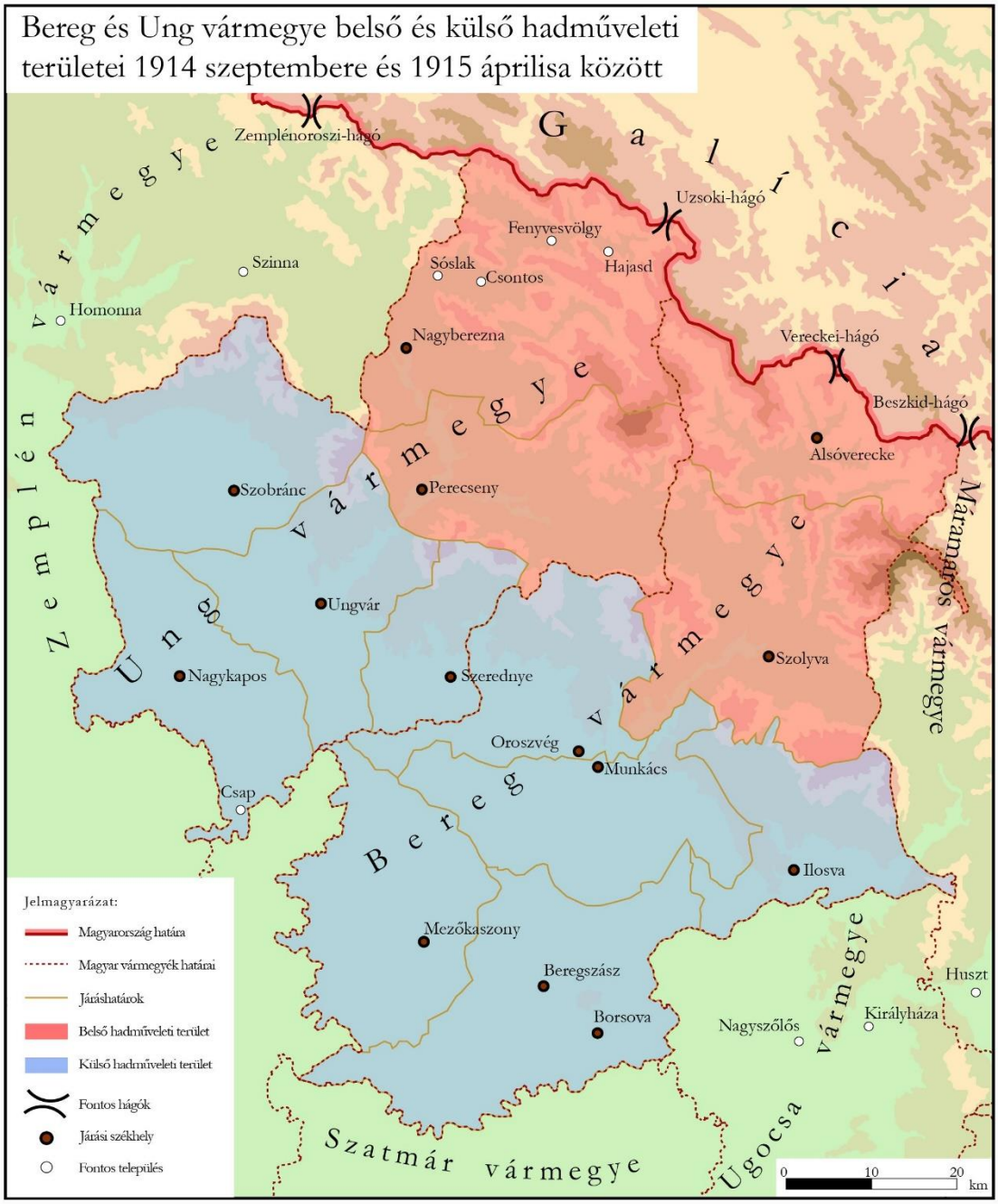

2. Számú melléklet: Ung és Bereg vármegye hadműveleti területi beosztása (1914-1916)

Forrás: SUSLIK Ádám: A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914-1916 között, Budapest, 2016.

3. Számú melléklet: A 2. osztrák-magyar hadsereg hadtápterülete Bereg és Ung vármegyében az1915. február 13-i állapotok szerint

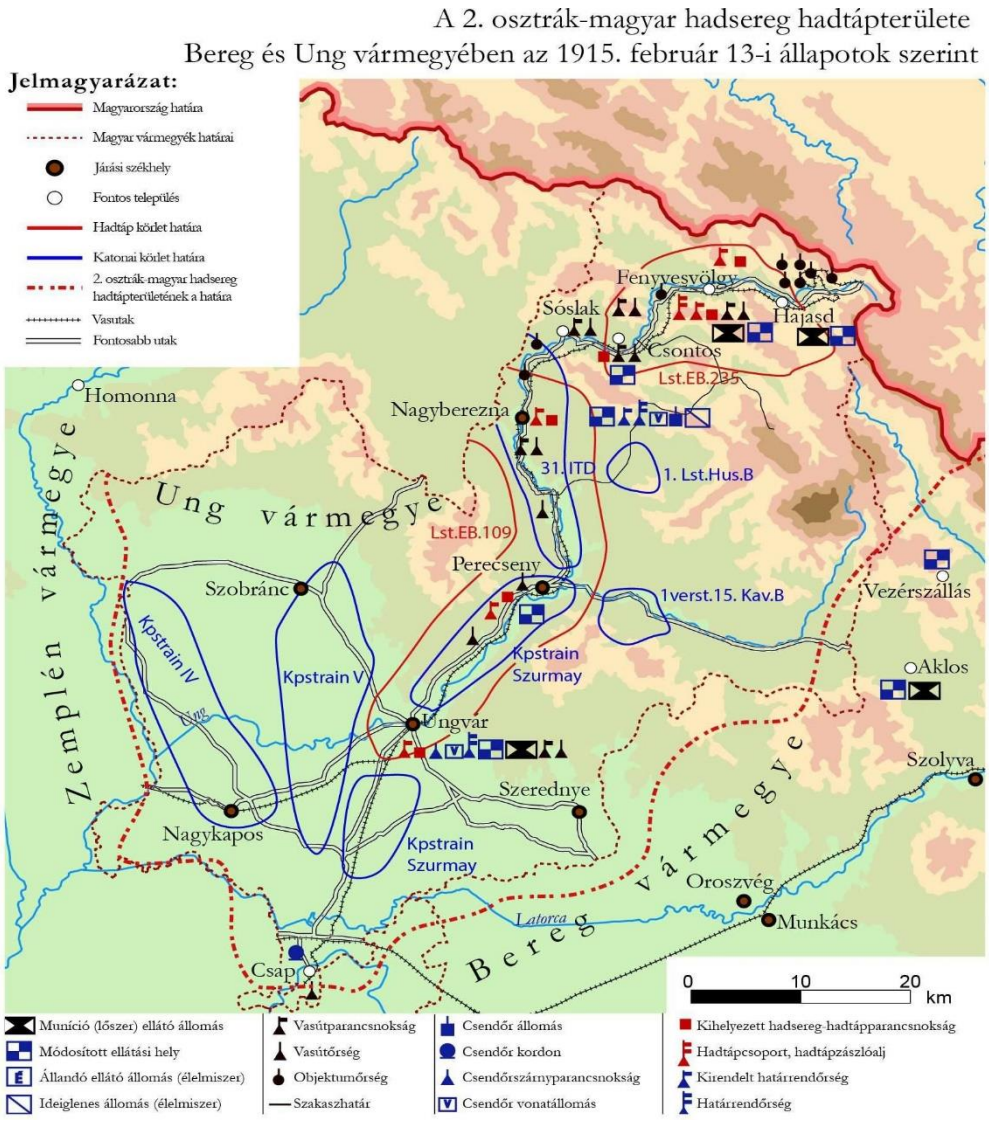

Forrás: SUSLIK Ádám: A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914-1916 között, Budapest, 2016.